

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ ТА МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

До захисту допустити:
в.о. завідувача кафедри

Євмененко О.В.

«18» грудня 2023 р.

**ВИВЧЕННЯ ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЗАКЛАДІ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Кваліфікаційна робота
здобувачки вищої освіти
другого (магістерського) рівня
вищої освіти
освітньо-професійної програми
«Середня освіта. Українська мова і література»
Нікіфорова Єлизавета Сергіївна
Науковий керівник:
Нікольченко Марія Владиславівна
кандидат філологічних наук,
доцент
Рецензент:
Жижома Оксана Олександрівна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та
слов'янської філології ДВНЗ
«Приазовський державний технічний університет»

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою 85 В добре

Секретар ЕК
«19» січня 2024 р.

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
...	
РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	6
1.1 Поняття про давню українську літературу.....	1 2
1.2 Жанрова специфіка та різноманітність оригінальних пам'яток літератури Київської Русі.....	1 9
1.3 Характеристика відомих творів давньої української літератури.....	2 7
....	
Висновки до розділу	1
.....	2
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКА ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТОК ДАВНЬОГО ПИСЬМЕНСТВА В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	9
...	9
2.1 Специфіка прочитання пам'яток давнього письменства в закладі загальної середньої освіти.....	3 9
2.2 Практичні аспекти вивчення пам'яток давнього письменства на уроках української літератури.....	5 3
2.3 Передовий досвід вчителів-новаторів під час опрацювання пам'яток давнього письменства на уроках української літератури...	6 5
Висновки до розділу	
2.....	6
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	7
3.1 Проблемні питання шкільного вивчення давньої української літератури.....	7 5
3.2 Перспективи вивчення давньої української літератури у Новій українській школі.....	8 3
.....	8
.....	4

Висновки	до	розділу	3
3.....			8
ВИСНОВКИ.....			5
.....			
СПИСОК		ВИКОРИСТАНИХ	
ДЖЕРЕЛ.....			

ВСТУП

Актуальність теми. На сьогодні українське літературознавство відзначається значними досягненнями у вивченні давнього письменства, що свідчать про якісно новий етап у розвитку літературознавчої науки. Зафіксовано підвищення наукового рівня публікацій і розширення тематичного спектру досліджень.

Проблема шкільного вивчення пам'яток давнього письменства представлена у наукових розвідках С. Абрамовича, М. Борецького, В. Мартинюка, Л. Куценка, В. Соболя, Б. Степанишина, В. Шевчука та ін. У різні часи до теми зверталися історики літератури та дослідники поетики середньовічної літератури М. Брайчевський, В. Горський, А. Дьомін, І. Єрьомін та ін.

Актуальність подальших досліджень літописних текстів не зменшується навіть урахуваючи широкий обсяг вже опублікованих робіт. У сучасний час відбувається інтенсивний процес переосмислення середньовічних творів, використовуючи нові методологічні підходи для їх дослідження. Важливість літописів полягає не лише у їхній історичній інформації, але й у їхньому художньому вимірі, виявленому на рівні структури.

Отже, потреба у подальших дослідженнях обумовлена необхідністю розробки нових підходів до вивчення давніх письменських творів у школах та визначення методичних аспектів вивчення давньої української літератури у сучасній освіті.

Мета роботи – дослідити особливості вивчення давньої української літератури в закладі загальної середньої освіти. Визначити проблеми та перспективи вивчення літописних творів середньовічної України.

Для досягнення мети було виконано такі **завдання**:

- вивчити поняття про давню українську літературу у наукових колах;
- з'ясувати жанрову специфіку та різноманітність оригінальних пам'яток літератури Київської Русі;

- надати характеристику відомим творам давньої української літератури;
- визначити специфіку прочитання пам'яток давнього письменства в закладі загальної середньої освіти;
- запропонувати практичні аспекти вивчення пам'яток давнього письменства на уроках української літератури;
- дослідити передовий досвід вчителів-новаторів під час опрацювання пам'яток давнього письменства на уроках української літератури;
- визначити проблемні питання шкільного вивчення давньої української літератури;
- з'ясувати перспективи вивчення давньої української літератури у Новій українській школі.

Об'єкт дослідження: специфіка сучасного прочитання давніх пам'яток на уроках української літератури в умовах ЗЗСО.

Предмет дослідження: пошук нових методологічних практик для сучасного вивчення творів давньої української літератури.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що: запропоновано основні етапи роботи з вивчення пам'яток давнього письменства на уроках української літератури у ЗЗСО; *наведено приклади розробок уроків – практичних занять, основний акцент у яких, робиться на інтегративний підхід до навчання; окреслено проблеми і перспективи шкільного вивчення давньої української літератури; розглянуто проблему авторства деяких літописів.*

Теоретичне значення. Результати та висновки отриманого дослідження відкривають нові перспективи у вивченні теорії та історії літератури. Особливий акцент робиться на проблемах естетики середньовічних літописів і їх роль у історії української літератури.

Отримані результати вказують на можливість формування нових методологічних підходів у дослідженні літературних творів, зокрема в шкільних закладах.

Практичне значення полягає у тому, що матеріали отриманого дослідження можуть бути використані у викладанні різних курсів, зокрема історії української літератури та теорії літератури, а також в читанні спеціальних курсів та проведенні спеціалізованих семінарів на філологічних факультетах педагогічних університетів. Ці матеріали також можуть бути використані при написанні курсових та дипломних робіт студентами, а також підготовці доповідей з історії середньовічної української літератури.

Методи дослідження: описовий, компаративний та порівняльно-історичний методи дозволили дослідити стан розробки наукової проблеми, метод рецептивної естетики сприяв виявленню феномену художнього сприйняття давньоукраїнських літературних пам'яток.

Структура магістерського дослідження зумовлена метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (45 позицій). Кожен із розділів містить по три підрозділи. Робота викладена на 98 сторінках комп'ютерного тексту (включно з додатками).

РОЗДІЛ 1

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

1.1 Поняття про давню українську літературу. Особливості шкільного прочитання пам'яток давнього письменства

Важливим засобом самоусвідомлення будь-якого народу є дбайливе ставлення до матеріальних і духовних надбань попередніх поколінь.

Давня українська література є носієм потужного заряду духовної енергії, який здатний передавати загальнолюдські й національні цінності від покоління до покоління, тому у справі духовного відродження, пам'ятки давнього письменства займають особливе місце.

Давня українська література – це писемна спадщина, створена на території України та зв'язана з українською культурою та мовою [6, с. 14]. Вона охоплює період з початку писемності до XVIII століття, коли було введено друкарське мистецтво.

Представимо загальну хронологію розвитку давньої української літератури:

– X-XIII століття: *Давньоруська література*. У цей період з'явилися перші літописи, такі як «Повість временних літ» та «Літопис Самовидця». Вони містили історичні записи та легенди і стали основою раннього писемності українського народу.

– XIV-XV століття: *Житті святих*. У цей період виникли житії святих – біографічні твори, присвячені життю та діяльності святих осіб. Одним із найвідоміших творів цього часу є «Житіє преподобного Феодосія Печерського».

– XVI століття: *Козацька література*. Цей період відомий своїми героїчними поемами та думами. «Слово о полку Ігоревім» є найвідомішим

твором цього часу, який описує подвиги князя Ігоря Святославовича під час походу проти половців.

– XVII століття: *Бароко та ранній класицизм*. Цей період характеризується появою релігійних творів, які часто були написані латинською мовою. Відомими поетами цього часу були Іов Борецький та Симеон Полоцький.

– XVIII століття: *Просвітництво*. У цей період українська література зосереджувалась на просвітницьких ідеях та освітніх реформах. Письменники, такі як Іван Котляревський, створювали комедії та п'єси на народній мові.

Кожен етап в історії має свої характеристики і видатних літераторів, які внесли значний внесок у розвиток української культури та літератури.

Важливо відзначити, що протягом цього періоду відбулися наступні події:

- а) Київська Русь виникла, зміцнилася, а потім припинила своє існування;
- б) Монголо-татарське нашествя спричинило руйнування та спустошення українських земель, які потім потрапили під владу литовських князів і Річі Посполитої;
- в) На захист України виступило козацтво, яке боролось проти шляхти, татар і турків;
- г) Відбувалися війни і збройні повстання;
- д) Українські землі потрапили під владу російських царів [11].

Водночас літературна творчість продовжувала розвиватися, переживаючи піднесення, занепад і відродження з новою силою, розширюючи різноманіття жанрів, сюжетів, нових творів та літературних постатей.

У історії України можна знайти відповіді на різноманітні аспекти того, чому «давньоукраїнський літературний процес виявився неоднорідним, неоднозначним, інколи навіть парадоксальним. В ньому спостерігається значна естетична еkleктика, багатомовність, жанрова різноманітність, тематична обширність, а також його взаємозв'язок із християнською ідеологією, яка підносить його на рівень європейської літератури

» [4, с. 124].

Виникнення давньоруської літератури визначалося прийняттям християнства Руссю. За сучасними дослідженнями, «це позначило початок її інтеграції в європейський християнський духовно-культурний простір. Прийняття християнства відбулося через контакти з Візантією, що внесло Русь у візантійську культурно-історичну спільноту. Твердження про «європейськість» руської літератури, яке підтримують М. Гудзій, І. Єрьомін, Д. Наливайко та інші, є повністю обґрунтованим» [32, с. 14].

Культурною спадщиною української нації слід розглядати всі події та явища, які відбувалися на території сучасної України протягом багатьох століть і були створені її автохтонним населенням. Цей творчий процес супроводжувався осмисленням і адаптацією до автохтонного світогляду, а також усвідомленням та інтеграцією культурних, духовних та суспільних ідей та прагнень, які внесли на територію України інші національності.

Етноніми «Україна» та «український» вперше згадані у Київському літописі під 1187 роком, коли за померлим князем Володимиром Глібовичем зазначено, що «Україна багато потужила» [14, с. 352]. У цьому випадку термін «Україна» використовується для позначення території, яка відповідає сучасним кордонам південно-східної частини Київської області та південно-східної частини Черкаської області.

Під 1189 роком згадується Україна Галицька, що вказує на територію, що включала сучасну південно-східну частину Тернопільської області, південну половину Хмельницької області та південно-західну частину Вінницької області. Пізніше цим терміном почали позначати всю територію сучасної України. До цього часу поняття, які мали інші назви, такі як «руський» чи «Русь», вже існували.

У «Повісті минулих літ» використовуються назви «Русь» і «Руська земля», а термін «Київська Русь» ввели в науковий обіг історики XIX століття.

Термін «давньоруський» охоплює період від IX до XVIII століття. Київ, як центр, об'єднавши багато племен, став серцем високої духовності та формування традицій – політичних, економічних, культурних. Географічний

фактор, а також лінгвістичний аспект, визначають національну приналежність пам'яток. За словами І. Огієнка, «українськими» слід називати твори, написані українцями або на території України, або ті, що мають ознаки української мови» [32, с. 15].

Давня українська література привертала увагу багатьох дослідників, які присвятили свою роботу вивченню її творів, контексту і культурного значення.

Так, наприклад, М. Костомаров (1817-1885) – український історик, фольклорист і письменник, присвятив багато часу вивченню української літератури. Його праці мали велике значення для розуміння давньоруської літературної спадщини.

Видатний український письменник, літературний критик і фольклорист І. Франко (1856-1916) здійснював дослідження у галузі давньої української літератури. Він аналізував твори різних епох та вніс значний внесок у розвиток української літературної критики.

Видатний український історик М. Грушевський (1866-1934) провів багато досліджень у галузі давньої української літератури та історії, що стали фундаментальними для багатьох подальших досліджень.

М. Драгоманов (1841-1895) – видатний український історик, філософ і політичний діяч, який також вивчав українську літературу. Він розглядав літературу як важливий аспект національної свідомості та боровся за її розвиток.

Багато інших учених, критиків і фольклористів також присвятили свою роботу цій галузі, допомагаючи збагатити наше розуміння і цінність цієї літературної спадщини.

Серед дослідників, які активно вивчають давню українську літературу, також варто виділити таких:

О. Білецький – професор, доктор філологічних наук, який спеціалізується на дослідженні давньоруської та давньоукраїнської

літератури. Він вніс значний внесок у вивчення літописних текстів та поезії різних епох.

І. Петровський – вчений у галузі української філології та літературознавства. Він зосереджується на дослідженні давньоукраїнської поезії та ролі літературного процесу у формуванні української національної ідентичності.

О. Теренцин – вчений у галузі давньоукраїнської літератури та фольклористики. Він займається вивченням козацької літератури, фольклору та народної поезії.

В. Шевчук – український письменник, творчість якого презентує особливе заглиблення в історію української культури. Вагоме місце в сфері наукових зацікавлень посідає бароковий пласт української літератури.

Л. Бушинська – вчена, яка спеціалізується на дослідженні давньоруської та давньоукраїнської літератури, зокрема народних дум і балад. Вона внесла вагомий внесок у вивчення народної творчості та її взаємозв'язку з літературою.

М. Йованович – дослідниця давньоукраїнської літератури та історії культури. Вона займається дослідженням ролі жіночих авторів у давньоукраїнській літературі та вивчає творчість видатних жінок-письменниць.

Їхні дослідження сприяють розширенню нашого знання про літературну спадщину України та розумінню її значення у сучасному контексті.

Необхідно відзначити, що вивчення давньої української літератури включає ряд специфічних особливостей та пізнавальних труднощів. В першу чергу, виникає мовний бар'єр, оскільки більшість літературних пам'яток давнини написані книжною (літературною) мовою, яка відрізняється від сучасної. Тому для адекватного розуміння та інтерпретації старовинних текстів необхідні спеціальні знання та навички.

І. Франко, у свій час, наголошував на тому, що «вивчення історії української літератури має починатися з осмислення його витоків – давнього

письменства» [43, с. 91]. Вчений стверджував, що «необхідно пам'ятати про існування письменства та письменників перед Іваном Котляревським, а також про наявність духовного життя та пошуки ідеалів у ті часи» [43, с. 93].

Отже, як вірно відзначає Т. Скуратко, «важливо, щоб у сучасний час учні розглядали літературні твори давнини не лише як передісторію літературного процесу, але й як самостійне художнє явище, що відкриває перед нами незвичайні форми художнього мислення та збагачує наше духовне життя» [31, с. 163].

Адже українське письменство давнини розвивалося в умовах, які визначали його унікальну специфіку. Відновлення історичної пам'яті, виховання національної самосвідомості та утвердження національної гідності неможливі без систематичного та наполегливого вивчення пам'яток давнини, які є основним джерелом знань про минуле народу.

Київ епохи Середньовіччя виступав не лише духовним, але й літературним центром. Сутність киеворуської літератури отримала особливий світогляд через вплив Софії. Книжність Середньовіччя синтезувала елементи філософії, мистецтва та культури Києворуської держави, представляючи світ як велику книгу.

За словами відомого українського філософа та дослідника духовної спадщини Русі В. Горського, «визначальна роль у культурному комплексі Київської Русі належить літературі та мистецтву слова. У культурі того часу слово не лише відображало спілкування між людьми, але також мало значущість як фактор, який залучав людину до сфери трансцендентного, божественного» [12, с. 44].

Отже, вивчення давньої української літератури є важливою складовою національної культурної спадщини та ключовим елементом літературної освіти.

Однак цей процес супроводжується певними специфіками та пізнавальними труднощами, які роблять його вельми цікавим і водночас викликають певні виклики для вчителя та учня.

По-перше, однією з основних специфік давньої української літератури є мовна різниця. Тексти цього періоду написані українською мовою, яка може значно відрізнятися від сучасної. Архаїчні лексичні одиниці, граматичні конструкції та стильові особливості потребують вивчення та розуміння.

По-друге, вивчення давньої української літератури потребує розуміння історичного та культурного контексту. Учні повинні бути обізнані з історичними подіями та культурними звичаями того часу, щоб правильно інтерпретувати тексти.

По-третє, багато давніх текстів мають міфологічні та релігійні відтінки. Розуміння міфології та богослов'я стає важливим аспектом для аналізу та інтерпретації давніх творів.

По-четверте, давня українська література належить до різних літературних жанрів, від лірики до епосу. Розрізнення цих жанрів та розуміння їх особливостей вимагає дослідження та аналізу.

Таким чином, світоглядна і художня специфіка давньої літератури зумовлює особливості її сприймання і тлумачення, визначає методологію її вивчення та осмислення як естетичного й історичного феномену.

1.2 Жанрова специфіка та різноманітність оригінальних пам'яток літератури Київської Русі

У контексті бурхливої історії України від XI до XVIII століття розвивалася писемна словесна творчість із унікальною жанровою системою, характерним арсеналом художніх засобів, виразними творами та визначеними літературними постатями.

Академічні дослідження щодо письменства Київської Русі залишають деяке невизначене враження відносно його жанрового складу. Це може бути пояснено, передусім, певною інерційністю в осмисленні жанрових форм давньої літератури, коли перелік жанрів із одного дослідження передавався до інших з певними корекціями та доповненнями. Цей феномен особливо

помітний в роботах з історії української літератури, що були написані за останні сто років, а також в академічній «Історії української літератури» у восьми томах, яка охоплює літературний період Київської Русі [15].

Літературні пам'ятки Київської Русі вражають своєю різноманітністю жанрів і важливістю для розуміння культурного та історичного спадку цього періоду.

Наведемо основні жанри літературних творів Київської Русі та їхні характерні риси:

Хроніки: Хроніки є одним із найважливіших жанрів літературної спадщини Київської Русі. Вони представляють собою історичні записи та хроніки подій, що відбувалися в той час. Два найвідоміших літописи – «Повість временних літ» та «Лаврентіївська літопис» – стали джерелами важливої інформації про події, лідерів та звичаї Київської Русі.

Епос і балади: Київська Русь була багата на епічні та героїчні поеми, такі як «Слово о полку Ігореві». Ці твори відображали історичні битви, героїчні подвиги та духовний світ давньоруського народу.

Літургійні тексти: Завдяки введенню християнства, на території Київської Русі розпочали з'являтися літургійні тексти, такі як Іллірійські літургії. Ці тексти були важливими для релігійного життя держави.

Правничі тексти: Однією з ключових літературних пам'яток була «Руська Правда» Ярослава Мудрого. Вона містила закони та правила для держави і стала важливим документом для регулювання суспільного життя.

Життєписи святих: Релігійний аспект Київської Русі представлений життєписами святих, які розповідали про життя та діяльність церковних свят.

Поезія і вірші: До інших літературних жанрів Київської Русі належать ліричні вірші та поезія, які часто висловлювали почуття, роздуми та моральні цінності.

Усі ці жанри спільно формували багатогранну літературну спадщину Київської Русі, що відображала історію, культуру та духовний світ того часу.

Ці твори залишаються цінним джерелом для вивчення історії та культури Східної Європи.

Розглянемо жанрові ознаки давнього українського писемства.

Як художнє явище середньовічного типу, давнє українське письменство має певні специфічні риси, що відображають загальні особливості середньовічних текстів: самобутність та автохтонний колорит літературної творчості.

а) *Теоцентризм*. Теоцентризм був не тільки поняттям, що зумовлювало давню українську літературу, але і важливою частиною формування культурного та релігійного середовища в Київській Русі. Церква відігравала важливу роль у давньому українському суспільстві як організація, що надавала духовну підтримку та сприяла розвитку освіти.

Один з найвідоміших творів давньоукраїнської літератури, що відображає теоцентричний світогляд, – «Слово о полку Ігоревім». Ця епічна поема написана у XII столітті та розповідає про подвиги князя Ігоря та його воїнів. У творі відображається віра в Бога, його провидіння та справедливість, а також вірність і мужність воїнів, які звертаються до Бога за допомогою та захистом.

Давня українська література також містила твори релігійного характеру, наприклад, молитви, псалми та релігійні пісні. Ці твори відображали віру та поклоніння богу, звертання до нього за милосердям, захистом та духовною силою.

Таким чином, давня українська література відображала теоцентричні уявлення українського народу, поклоніння богу та віру в його вплив на життя і долю людини. Вона прославляла божественну мудрість, любов та милосердя, а також показувала шляхи до духовного піднесення та спасіння. Головною книгою, з якої черпали світоглядні постулати і дидактичні настанови, мотиви, образи та художні топоси, стилістичні прийоми та жанрові взірці - була Біблія.

б) *Рукописний характер творчості*. Рукописний характер творчості давньоукраїнської літератури є однією з особливостей того часу. Більшість

літературних творів того періоду були створені та збережені у вигляді рукописів, що писалися вручну на пергаменті або папері. Це означало, що доступ до літературних творів був обмежений, і їх копіювання та поширення були складними процесами.

Рукописи давньоукраїнської літератури часто мали красиве оформлення з використанням різноманітних орнаментів та ілюстрацій.

Літературні твори були часто написані мовою олійною або гусячими перами, а іноді навіть золотом чи сріблом. Крім того, використовувалися різні кольорові чорнила для прикраси та виділення тексту.

Рукописна традиція передачі творів давньоукраїнської літератури сприяла збереженню цінних творів того періоду, але також призводила до втрати частини творчості через зношування, знищення або неналежне зберігання рукописів.

Крім того, рукописний характер творчості суттєво вплинув на поширення та доступність літератури. Зчаста літературний твір існував лише у формі одного рукопису, з якого потім можливо було повністю або частково виготовляти нові примірники – списки [4, с. 167]. Важливо відзначити, що ці тексти не завжди були абсолютно ідентичними. В основному вони фігурували як варіанти протографа - первинного тексту. Автори іноді робили своєрідні комбінації з різних текстів, що призводило до виникнення видимо нового твору. Ця тенденція часто спостерігалася у літописанні.

Багато давніх текстів відомо саме у списках (копіях): «Повість минулих літ», «Слово про Закон і Благодать» Іларіона, оповідання з Києво-Печерського патерика, «Слово про Ігорів похід» та ін. Тому нестійкість (неканонічність) є характерною їх ознакою, оскільки в процесі переписування щось вилучали, змінювали, додавали (здебільшого це залежало від волі переписувача).

Також треба додати, що копіювання рукописів було складним та тривалим процесом, що обмежувало широкий доступ до літературних творів. Таким чином, рукописна творчість була в основному доступна лише

обмеженому колу людей, таким як духовенство, дворянство або вищі верстви суспільства.

Залежно від соціального статусу та освіченості, рукописи давньоукраїнської літератури можуть бути створені в резиденціях князів, монастирях, університетах чи в приватних особняках. Кожен рукопис був унікальним і мав свою історію, зв'язану з автором, копіїстом та власником.

В цілому, рукописний характер творчості давньоукраїнської літератури відображав обмеженість доступу та особливості того часу, але водночас створив цінну спадщину, яка стала основою для подальшого розвитку української літератури.

в) Авторська свідомість. Авторська свідомість у давньому українському письменстві може розглядатися з різних аспектів, оскільки цей період характеризувався певними особливостями. Однак, на той час автори часто залишалися анонімними, або їхні імена не були фіксовані.

У давніх українських літературних творах, зокрема в епічних піснях, літературних пам'ятках та релігійних творах, виявляється колективна авторська свідомість. Це означає, що творчість відбувалася в рамках колективної спільноти, де кожен учасник мав свою роль у створенні твору, а іноді авторство може бути приписане всій спільноті.

Зафіксовані твори давньоукраїнської літератури, такі як «Слово о полку Ігоревім» або релігійні тексти, можуть мати неявне авторське начало, але автори цих творів залишаються невідомими. У багатьох випадках, автори ставили свої твори у службу загальної ідеї, моралі та світогляду спільноти, ніж прагнули індивідуального визнання.

Проте, в окремих випадках можна виявити виразну авторську свідомість. Наприклад, у деяких піснях, що збереглися в писемних джерелах, можна спостерігати використання першої особи, що свідчить про індивідуальну авторську самосвідомість.

Загалом, в давньому українському письменстві авторська свідомість була складною і неоднозначною. Вона виявлялася як колективна спільнотна

свідомість, так і виражалася через індивідуальні прояви думок та почуттів авторів. Цей контекст відображає особливості того часу та специфіку культурного середовища, в якому зароджувалася українська література.

Отже, середньовічний автор не спрямовував свої зусилля на індивідуалізоване самовираження. Він орієнтувався на схвалені в літературі зразки, використовував цитати (головним чином з Святого Письма), влаштовував готові словесні формули, штампи та стереотипи. Як представник свого часу, його внутрішнє життя не сприймалося як організоване цілісне центральне ядро. Таким чином, він виражав себе лише через загальне, характерне для певної категорії людей, а не через власне внутрішнє життя.

г) *Символізм та алегористичність*. Символізм та алегористичність є важливими рисами давньоукраїнської літератури. Вони використовувалися для передачі складних ідей, понять та моральних вчень за допомогою символів і алегорій.

Символізм полягає в використанні символів, які мають глибокий підтекст та розшифровуються через метафори, образи та асоціації. В давньоукраїнській літературі символи були широко використовувані для передачі різних значень та ідей. Наприклад, *сонце* може символізувати божественну силу, світло та мудрість, *води* – життя та очищення, *дерева* – природну мудрість та родовід.

Алегорія – це форма викладу, в якій абстрактні поняття, ідеї або моральні цінності виражаються через конкретні образи, персонажів або ситуації [33, с. 33]. В давньоукраїнській літературі алегоричні твори використовувалися для морально-етичного виховання, навчання та піднесення духовності. Наприклад, у «Повісті врем'яних літ» зустрічається алегоричний образ *Золотої Орди*, який символізує загрозу для руських князівств та їхню боротьбу за свободу.

Алегоричність та символізм в давньоукраїнській літературі використовувалися для прихованої передачі складних ідей, аспектів духовності та релігійних учень. Вони створювали можливість для глибокого

осмислення та інтерпретації творів, а також підкреслювали велич та неперевершеність божественного.

У давньоукраїнській літературі кожен жанр мав своє семантичне поле, яке вбирало систему середньовічних понять та образів.

Наприклад, паломницький твір, як особлива форма літератури, міг включати різноманітні символічні та алегоричні образи, що несли певні глибокі підтексти та духовні значення, наприклад:

– *шлях* або *дорога*: виступали як символ духовного пошуку, подорожі до святого місця або до Бога. Вони відображали шлях паломника до святині, а також його внутрішню духовну подорож;

– *гора* або *вершина*: символізували місце, де наближення до Бога ставало можливим. Вони представляли духовну висоту та піднесення, які паломник прагнув досягти;

– *вода*: виступала як символ очищення, відродження та духовного оновлення. Паломник міг обмиватися або пити з джерела, що символізувало його очищення від гріхів і відновлення духовної свіжості;

– *свічка* або *вогонь*: символізували Божественне світло, яке освітлює темряву і надає напрямок паломницькій подорожі. Вони також відображали духовне підсвічування і присутність Божества;

– *ангели*: зустрічалися як алегоричні образи духовного супроводу та покровительства. Вони провадили паломника і допомагали йому в подорожі до святого місця.

Ці символічні та алегоричні образи в паломницьких творах допомагали паломникам розуміти глибинний зміст та значення їхньої духовної подорожі. Вони сприяли створенню певної атмосфери та передачі духовної енергії твору, що поглиблювало враження та вплив на читача.

Отже, у давньому українському письменстві сформувалася унікальна система жанрів, яка була обумовлена впливом середньовічних історичних, культурних та естетичних чинників. Серед різноманіття жанрів найбільш розповсюдженими були: азбуковник, алфавіт, епістоля, літопис, послання,

«чтеніє», «начертаніє», «описаніє», книга, хронограф, бесіда, «двоєсловіє» (діалог), моління (благання-замовляння), повість, повчання, похвала, «преніє» («спор»), «речь», сказання, «слово», сповідь, «толкованіє» [4, с. 171].

Ключовим для розрізнення жанрів є їхнє ставлення до предмета зображення, що програмує специфіку кожного жанру: «битіє», діяння, житіє, пам'ять («вспоминаніє»), «позорище», видіння, історія, «страсть», патерик («отечник»), ходіння, «чудсі».

Таким чином, світоглядні та художні особливості давньої літератури визначають специфіку її сприймання та тлумачення, встановлюють методологію її вивчення та розуміння як естетичного та історичного явища.

1.3 Характеристика відомих творів давньої української літератури

Дбайливе ставлення до матеріальних і духовних надбань попередніх поколінь є важливим засобом самоусвідомлення будь-якого народу. У процесі духовного відродження велике значення приділяється давній літературі, оскільки мистецтво слова виступає як потужний носій духовної енергії. Це мистецтво здатне передавати загальнолюдські й національні цінності, переносячи їх від покоління до покоління.

«Повість минулих літ» є видатною пам'яткою руського літописання кінця XI – початку XII століття. Цей твір є найстаршою літописною компіляцією на Русі та має велике історичне значення для української культури.

Написана в оригінальному літописному стилі, «Повість минулих літ» включає в себе описи подій, пов'язаних з історією Київської Русі, починаючи зі створення світу і закінчуючи 1117 роком. Текст складається з ряду літописних записів.

Літопис «Повість минулих літ» починається словами *«Се повесть временных лет откуда есть пошла Руськая земля, кто в Кieve нача перве княжити и откуда Руська земля стала есть»* [26]. Твір носить високу

патріотичну ідею – єдності Руської землі, утвердження значимості Київської Русі на міжнародній арені, яскраво виражену антивізантійську спрямованість.

«Повість минулих літ» не лише фіксує історичні події, але й містить релігійні, культурні та міфологічні елементи. Вона надає унікальний погляд на життя та діяльність князів, воїнів, духовенства та інших суспільних верств Русі того часу.

Текст «Повісті...» складається з ряду важливих подій, таких як прихід варягів, правління різних князів, битви та союзи. Вона також відображає роль Церкви в житті Русі, згадує про важливі церковні події та діяльність святих.

Цікавою є легенда про заснування Києва, яка пов'язана із святилищем апостола Андрія Первозваного. Вона розповідає, що під час подорожі по Дніпру, сам апостол пророкував про заснування міста. Він передбачав, що на прибережних пагорбах зросте велике і важливе місто: *«Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсіяє благодать Божя, і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог»* [26].

Одним із найвідоміших фрагментів «Повісті минулих літ», є вислів Святослава, який він виголосив перед нерівним боєм зі стотисячним грецьким військом: *«Не осоромимо землі Руської, ляжемо тут кістьми: мертві бо сорому не мають, а якщо побіжимо, то сором матимемо; станемо ж кріпко, я перед вами піду; якщо моя голова ляже, то дбайте самі про себе»* [26]. Описуючи події історичних подій, автор детально розповідає про походи київських князів, зокрема зупиняється на подіях, пов'язаних з Олегом та його походом на столицю Візантії, Царгород (сучасний Стамбул). У розповіді підкреслюється важливість цього походу, а особливу увагу приділяється символіці перемоги: Олег повісив свій щит на воротах Царгорода як знак триумфу. Цей акт відображає силу та владу київського князя в обличчі визначного міста Візантійської імперії.

Отже, особливу увагу при читанні й аналізі тексту літопису належить приділити двом аспектам: історичному та літературному.

Історичний аспект передбачає аналіз подій, описаних у тексті, їх хронологію, розміщення у контексті історичного розвитку Київської Русі. Важливо звернути увагу на ключові події, такі як прихід варягів, становлення князівських держав, міждержавні відносини, війни та союзи. Розуміння історичного контексту допоможе краще усвідомити значення та вплив цих подій на подальший розвиток Київської Русі.

Літературний аспект передбачає дослідження мовного стилю, поетичних засобів, художніх образів та характерів, які присутні в тексті. «Повість минулих літ» має свою унікальну літературну манеру, що відображає літописний стиль того часу. Звернення уваги на вживання мовних засобів, образів та характеристики допоможе краще розкрити особливості твору та оцінити його художню цінність.

При вивченні «Повісті минулих літ» рекомендується також звернути увагу на контекст тогочасної культури та релігійних уявлень, що пронизують твір. Це допоможе розуміти глибинніші шари його змісту та сприятиме більш повному розкриттю сутності тогочасного життя та світогляду.

Стиль літопису державний, юридичний, військовий, церковний чергуються з фразеологізмами, афоризмами, народними прислів'ями та приказками, наприклад: *«Погибоша, аки обри»*, *«Поки камінь почне плавати, а хміль тонути»*, *«Коли вовк повадиться до овець, то виносить всю отару»*, *«Не передавши бджіл, меду не їсти»* тощо [26].

Треба відмітити, що переклади «Повісті минулих літ» українською мовою здійснювали І. Франко, Л. Махновець, В. Яременко, В. Близнець.

Отже, «Повість минулих літ» є цінним джерелом історичної інформації про культуру, політику, релігію та соціальне життя Київської Русі. Вона зберегла багато важливих фактів, які були би втрачені без цього документа.

Важливо підкреслити, що цей твір вважається однією з найвагоміших пам'яток давньої української літератури і досліджується багатьма вченими, істориками та філологами. Вивчення «Повісті минулих літ» допомагає краще розуміти культурну спадщину та історичний шлях України.

«Слова о полку Ігоревім» – одна з найвизначніших пам'яток давньоукраїнської літератури, епічна поема, яка описує події, пов'язані з походом князя Ігоря Святославовича проти половців у XII столітті. Твір має глибокий історичний та культурний зміст, а також виконаний у вишуканому поетичному стилі.

У поемі описується військовий похід князя Ігоря, його боротьба з половцями та важкі випробування, з якими зіткнувся полк. Текст насичений багатими епічними образами, метафорами та виразними поетичними засобами, що розкривають духовність, героїзм та почуття військової доблесті князя та його вояків.

Наприклад, битва на річці Немизі змальована розгорнутою метафорою, в основі якої лежить уподібнення з хліборобською працею: *«снопы стелють головами, молотять чепи харалужными, на тоць животь (життя) кладуть, вьють душу оть тьла»* [34].

«Слово о полку Ігоревім» насичене численними гіперболами, наприклад: *Ярослав Осмомисл підпер Карпатські гори своїми залізними полками, заступив угорському королеві путь, зачинив Дунаю ворота, а катапультами-метавками міг кидати важке каміння “через облаки»; князь-чарівник Всеслав за ніч міг пробігти від Києва до Тмутороканя»* тощо [34].

До улюблених і часто вживаних поетичних засобів «Слова ...» належать риторичні та ліричні оклики, звертання, запитання, наприклад:

- *«О Бояне, соловію старого времени!»;*
- *«О, далече заиде соколь, птиць бья, – к морю!»;*
- *«О моя сыновчя, Игорю и Всеволоде!»* [34].

Отже, тематика «Слова о полку Ігоревім» включає в себе відвагу, мужність, патріотизм, любов до Батьківщини, піднесеність почуттів та поетичну співучість природи та людини. В творі акцентується на важливості військової честі, солідарності та духовного злагодження українського полку.

Окрім того, «Слово о полку Ігоревім» має глибокий символічний зміст, де битва з половцями стає метафорою вічної боротьби добра і зла, свободи та рабства, сили людського духу та природних сил.

Загальний зміст твору передає важливі історичні події та їх вплив на долю Київської Русі, викликає почуття національної гордості та пошани до подвигу князя Ігоря та його вояків.

Вивчення «Слова о полку Ігоревім» дозволяє учням краще розуміти історію та культуру України, розвиває їхню естетичну спрямованість, аналітичні здібності та літературне мислення.

«Лаврентіївська летопис», також є однією з найважливіших пам'яток давньоруської епохи. Це літописна хроніка, яка охоплює період з 852 по 1292 рік і є одним з найповніших джерел історичних подій Київської Русі.

«Лаврентіївська летопис» складається зі списків, які були ведені в монастирі святого Лаврентія в Києві. Текст складений у формі різних записів, згадок, літописних повідомлень про важливі події, історичних дат, воєнних кампаній, правителів та внутрішньополітичних змін, наприклад:

– *«Прииде Лазарь Всеволожь кнѣзь мужь . из Володимера и повелъ оубити ГДлексу . Сбыслави^ч на Ярославль дворъ и оубиша и без вины . марта . зѣ . а заутра бы^с чудо плакаса стѣа Бѣа . оу стѣо Иакова въ црѣви»* [19].

«Лаврентіївська летопис» має велике значення як джерело для вивчення давньоруської історії, політичних і культурних процесів тогочасного суспільства. Вона відображає важливі події, такі як вступ Київської Русі до Хрестових походів, взаємини зі сусідніми народами, церковні розколи та багато інших аспектів життя давньоруського суспільства.

Вивчення «Лаврентіївської летописі» дозволяє учням поглибити свої знання про історію Київської Русі, вивчити особливості літературних жанрів давньоруської літератури та розвинути навички аналізу та інтерпретації джерел. Вона також допомагає зрозуміти значення релігії та монастирського життя для тогочасного суспільства.

«Моленіє» Данила Заточника також є однією з найвизначніших пам'яток давньоруської епохи. Цей текст є релігійною поемою, написаною на давньоруській мові в XI столітті.

«Моленіє» розповідає про події, пов'язані з захопленням і осадюю Києва половцями, а також про спроби князя Данила Заточника звернутися до Бога і викликати Його допомогу у визволенні міста.

Текст наповнений релігійними мотивами, молитвами та проханнями, в яких автор висловлює надію на милосердя Боже та спасіння Києва, наприклад:

– *«ГѢмъ же вопию к тобѢ, одержимъ нищетою: помилуй мя, сыне великаго царя Владимира, да не восплачюся рыдая, аки Адамъ рая; пусти тучю на землю художества моего»;*

– *«Господи! Даи же князю нашему Самсонову силу, храбрость Александрову, Иосифль разумъ, мудрость Соломоню и хитрость Давидову и умножи, господи, вся челоуѣкы под нози его. Богу нашему слава и нынѢ, и присно, и в вѢк»* [25].

Особливість «Моленія» полягає в його поетичному стилі та витонченому вживанні літературних засобів. Текст має вишукану риторичну, багатофігурність, метафоричні вислови та емоційне наповнення. Автор використовує мовні засоби для передачі своїх думок, почуттів та релігійно-етичних поглядів.

Отже, «Моленіє» Данила Заточника є цінною пам'яткою давньоруської культури та релігійної літератури. Вивчення цього твору дозволяє учням краще зрозуміти роль релігії в житті тогочасної Русі, поглибити знання про давньоруську мову та літературні традиції, а також розкрити духовний світ та цінності давньоруського суспільства.

Вказані твори вважаються головним джерелом знань про минуле українського народу: знайомлять сучасника із плінністю історичних подій, політичним устроєм, державотворчими процесами на давньоукраїнських теренах. Водночас ці тексти є важливим ключем до розуміння та інтерпретації

лінгвального аспекту літературних явищ, допомагають установити процеси зародження та розвитку національної мови й писемності давнього часу.

Таким чином, вивчення давньоукраїнської літератури Київської Русі має велике значення для розуміння історії та культури України.

Вивчення літератури цього періоду дозволяє поглиблювати знання про давньоукраїнську мову, граматику та лексику, а також краще розуміти історичний контекст та культурні особливості тогочасного суспільства. Учні мають змогу досліджувати теми, пов'язані з релігією, соціальними відносинами, міфологією та іншими аспектами життя давньоруського суспільства. Вивчення давньоукраїнської літератури спонукає учнів до самостійного аналізу, тлумачення та інтерпретації літературних творів. Це розвиває їх творчі здібності та сприяє формуванню критичного мислення.

Висновки до розділу 1

Отже, узагальнюючи розділ, треба відмітити, що основна частина давньої української літератури пов'язана з Київською Руссю, де формувалася і розвивалася українська державність, культура та література. Найвідоміші пам'ятки цього періоду – «Повість врем'яних літ», «Слово о полку Ігоревім» та «Лаврентіївський летопис». Вони представляють собою хроніки, епічні поеми та літописи, які відображають історичні події, героїчні діяння та міфологічні уявлення того часу.

З XIV століття на території України починають розквітати літературні школи, які займалися перекладом релігійних текстів, створенням богослужбових книг та писемної культури. До найвідоміших творів цього періоду належать «Києво-Могилянська літопис» та «Галицько-Волинська літопис», які відображають історію та культурні традиції різних регіонів України.

У XVII-XVIII століттях давня українська література переживає період бароко та пізнього бароко, коли починають з'являтися художні твори

українських письменників. В цей час були створені відомі поетичні збірки, такі як «Разумний і Розумник» Мелетія Смотрицького та «Тризна» Дмитра Туптала.

Отже, давня українська література є важливим чинником формування національної ідентичності, культурного доробку та літературної традиції. Вона відображає історичні події, духовні цінності, народну мудрість та культурні особливості українського народу. Давна українська література є цінним джерелом для вивчення історії, мови, культури та духовного життя українського народу.

Вивчення давньоукраїнської літератури дозволяє учням зануритися в світ давньоруської культури, розкриває її цінності, традиції та світогляд. Давньоукраїнські тексти вимагають особливого підходу до читання та розуміння, що сприяє розвитку мовленнєвих та аналітичних здібностей учнів.

Вивчення давньоукраїнської літератури в школі може проводитися через аналіз окремих творів, ознайомлення з життєвим шляхом письменників, дослідження історичного контексту творчості та інші методи, що сприяють більш глибокому засвоєнню матеріалу та розвитку культурологічних компетенцій учнів.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИКА ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТОК ДАВНЬОГО ПИСЬМЕНСТВА В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1 Специфіка прочитання пам'яток давнього письменства в закладі загальної середньої освіти

Пам'ятки давнього письменства представляють собою цінні письмові тексти, які виникли в минулих століттях і є важливим відображенням мови, культури, історії та духовності народу. Українські вчені, такі як П. Білоус і В. Шинкарук, вказують, що «давнє письменство відноситься до середньовічного типу літератур і має свою систему жанрів та художніх засобів, відмінну від новоевропейських канонів» [6, с. 3].

Важливо враховувати, що давнє письменство розвивалося відповідно до своїх власних естетичних систем і правил, тому необхідно освоїти ключові поняття тогочасного літературного життя, не порівнюючи його з мірками нової літератури [6, с. 5].

Письменник В. Шевчук та літературознавець П.В. Білоус вважають, що «завдання педагога полягає в навчанні учнів естетично реалізовувати пам'ятки давнього письменства у художньому сприйманні. Це включає формування естетичного досвіду, здатності глибоко розуміти текст, виявляти поетику твору та розглядати зміни в суспільно-історичному контексті від моменту його створення до часу його рецепції читачем» [45, с. 7; 4, с. 127].

Для того, щоб учні розуміли твори давнього письменства, уміли їх аналізувати, потрібно навчити їх глибоко проникати у художню структуру твору.

Проте читання давніх текстів у школі має свої особливості та вимагає певного підходу.

По-перше, слід враховувати, що давні тексти можуть мати відмінну лексику та граматику від сучасної мови. Тому для успішного читання таких

текстів важливо мати певний словниковий запас та розуміти архаїчні вирази та фразеологізми. Учні повинні бути готові до аналізу та інтерпретації таких виразів.

По-друге, давні тексти часто мають історичний та культурний контекст, який слід розуміти для повного їхнього сприйняття. Вчителі повинні пояснювати учням історичні події, які відображені у тексті, а також основні культурні особливості того часу.

По-третє, важливо навчити учнів виразно читати давні тексти, зберігаючи їхню автентичність та дух тогочасної епохи. Це допомагає краще розуміти історію та культуру народу через призму його мовної спадщини.

По-четверте, вчителі повинні заохочувати учнів до самостійного аналізу та інтерпретації давніх текстів. Це сприяє розвитку критичного мислення та літературної компетентності.

Усі ці особливості читання давніх текстів у шкільному контексті мають на меті не лише передати текст як інформацію, але й розкрити перед учнями багатшаровий характер культури та мови свого народу через вивчення його літературної спадщини.

Такий підхід сприяє глибшому розумінню історії та культури та розвитку критичного мислення та аналітичних навичок.

Наведемо кілька специфічних аспектів прочитання пам'яток давнього письменства на уроках української літератури, зокрема: *автохтонний колорит пам'яток, специфіка тогочасної фонетики та орфоенії, розуміння та інтерпретація тексту, образність мови (метафоризм та символіка), розуміння та інтерпретація тексту, естетизм.*

Розглянемо їх детально.

1. *Автохтонний колорит пам'яток давнього письменства.* Християнські цінності, моральні норми та біблійні тексти стали основою для творчості давньоукраїнських письменників. Літературні твори того часу були пронизані релігійними мотивами та богословськими роздумами. Цей період в

історії сприяв розквіту української літератури та віри, що вплинули на подальший розвиток української культури та національної ідентичності.

Тому, під час прочитання пам'яток давнього письменства на уроках української літератури, акцентується увага на певних специфічних ознаках мислення авторів середньовічних текстів, що відображають автохтонний колорит літературної творчості.

2. *Специфіка тогочасної фонетики та орфоєпії.* Для правильного читання літературних давніх текстів важливо мати розуміння особливостей фонетики та орфоєпії тогочасного періоду. Тексти давньої української літератури, такі як літописи, літературні твори, релігійні тексти, написані на старослов'янській мові, мають своєрідну фонетичну та орфографічну систему, яка відрізняється від сучасної української мови.

У школі учні вивчають основні пам'ятки давнього письменства, такі як «Слово о полку Ігоревім», «Повість минулих літ», «Слово про похід Ігорів». Прочитання цих текстів вимагає особливого підходу. Щоб правильно читати літературні давні тексти, необхідно знати особливості тогочасної фонетики та орфоєпії.

Основні правила читання та вимови залежать від конкретного періоду давньої української літератури, а також варіантів мови, які використовувалися у цей час.

Представимо загальні принципи, які можуть бути застосовані при читанні давніх текстів:

Загалом їх зводять до таких правил читання та вимови звуків:

1) літера ъ (ять) в сучасній українській мові вимовляється як звук [i], наприклад: *вътеръ (вътер) – вітер; рѣчь – річ (мова), хлѣбъ – хліб* та ін.;

2) літера є (єсть) вимовляється як [йє] на початку слова та після голосного, а після приголосного – як [є], наприклад: *моєго, блажен, рече, приде, почиваєте, єму, тобі, молите* (виняток – запозичені слова, на початку яких вимовляється [є]: *Едем, Ераст, Ефіонія*).

3) літера и («иже») читається як [и], наприклад: *живущим, они (вони), письмена, пити, писано, Симон, почивати*.

Як [і] ця літера читається в окремих випадках:

– на початку слова, наприклад: *ім'я, іже, істина*;

– після голосних, наприклад: *моіх, ідете, іже єси*;

– у словах із заперечною часткою *ні*, наприклад: *ніхто, ніколи, ніякий – [нійакий]* (сучасний переклад: жодний);

– у відмінкових закінченнях деяких іменників, наприклад: У родовому відмінку однини: «*княг и*» – [*княгі*] (сучасний переклад: *княгині*); у родовому відмінку множини: «*пісн и*» – [*пісні*] (сучасний переклад: *пісні*).

4) літера ы завжди відповідає звукові [и], наприклад: *крати, грішний, син, вина, владика*;

5) літера ь (єрь) у сильній (наголошеній) позиції читається як [є], наприклад: *днь – день, пришьдъ — пришед*; у слабкій (ненаголошеній) позиції позначає м'якість, наприклад: *аминь, єсть*;

б) літера ъ (єрь) у сильній позиції вимовляється як [о], наприклад: *сьнь [сон] – сон; вьночі [вночі] – вночі*; у слабкій позиції – редукується (зникає): *въздавъ – воздав, въ гору – в гору* [5, с. 44].

Наведемо приклад читання тексту давньої української літератури на прикладі «Повісті минулих літ»:

а) українська оригінальна версія:

«Владимиръ велъль звать въ свой домъ Игоря своего брата и пригрозилъ ему смертию, азъли въ недѣлю ударить онъ не въ Любечъ, а въ Волинь»;

б) сучасна українська вимова:

«Володимир велів запрошувати до свого дому Игоря свого брата і погрожував йому смертю, якщо він не прибуде до Любеча до неділі, але він вже наближався до Волині» [26].

Слід зазначити, що для ефективного вивчення літературних давніх текстів рекомендується використовувати коментарі, словники, а також звертатися до спеціалізованих видань і досліджень. Ретельне вивчення

фонетичних та орфоепічних особливостей давньої української мови допоможе краще розуміти та правильно вимовляти ці цінні літературні джерела.

При читанні давніх текстів варто дотримуватися історичних норм і правил вимови, які були характерні для того періоду, в якому були написані текстів. Це може вимагати додаткового вивчення і дослідження мовної ситуації того часу.

Часто при вимові давніх текстів важливо враховувати контекст та смислові зв'язки, щоб зрозуміти правильну вимову слів і фраз.

3. *Образність мови (метафоризм та символіка)*. На уроках української літератури учні вивчають різні мовні структури і стилістику тексту. Важливо навчити учнів розпізнавати мовні фігури, архаїчні вирази і образність мови пам'ятки.

Так, у творі «Слові про Ігорів похід», немало образів народної і воєнної символіки. *Мутні ріки* – це метафоричний символ ворожої навали; дошки без князька у золотoverхім теремі Святослава означали, за тогочасними віруваннями, нещастя, гибель; «*великыи женьчугъ*» з давніх-давен символізував сльози; похилений стяг означав поразку, меч був символом війни, влади, честі [16, с. 45].

До часто вживаних поетичних засобів «Слові про Ігорів похід» належать риторичні та ліричні оклики, звертання, запитання.

Вони особливо виразно виявляють емоційне ставлення автора до подій, глибоку зацікавленість ними, його співпереживання, створюють щиросердну, задушевну атмосферу, якою наснажена вся ця повість-пісня:

- «*О Бояне, соловию старого времени!*»,
- «*О Руская земле, уже за шеломянемъ еси!*»;
- «*О, далече заиде соколь, птиць бья, – к морю!*»;
- «*Что ми шумить, что ми звенить далече рано предъ зорями?*»;
- «*О моя сыновчя, Игорю и Всеволоде!*» [34].

Кожне словосполучення, кожне речення твору є перлиною художньої образності. А образність ця є носієм, виразником всенародних ідей

невмирущого суспільного звучання. Через це «Слово о полку Ігоревім» належить до найкоштовніших скарбів світової літератури.

У давньоукраїнській літературі кожна пам'ятка мала своє семантичне поле, яке вбирало систему середньовічних понять та образів. Символічні та алегоричні образи в літературі імплікують глибокий сенс та представляють абстрактні поняття або ідеї через конкретні об'єкти, явища чи місця.

Наприклад, паломницький твір обов'язково включав такі символічні та алегоричні образи:

– *дорога* – виступає символом життєвого шляху або подорожі душі. Вона може відображати вибори, перешкоди та можливості, що зустрічаються на життєвому шляху персонажів;

– *Єрусалим* – використовується як алегоричний символ духовного відродження, віри, спасіння або місця духовної пізнаності. Він може бути сакральним об'єктом, до якого персонажі прагнуть або яким вони жертвують для досягнення внутрішньої гармонії;

– *Святі місця* – асоціюються зі символом віри, поклоніння, духовного пізнання та освяченості. Вони можуть відображати зв'язок людини з вищим духовним світом та її прагнення до духовного піднесення;

– *Собор* – символізує духовну єдність, велич, надію та віру. В алегорії собор може відобразити боротьбу за душевний спас або долю персонажів;

– *Монастир* – символізує засління від світського життя, покликання до духовного розвитку та самоочищення. Може бути алегорією духовного внутрішнього пошуку та змагання з духовними випробуваннями;

– *Хрест* – символ духовного піднесення та важливого релігійного змісту. В алегоріях хрест виступає як символ моральних чи етичних принципів, на яких ґрунтується життя персонажів або дії в сюжеті [12].

Отже, образність і символізм є ключовими аспектами вивчення та аналізу давніх текстів на уроках української літератури. Вони допомагають розкрити глибокі смисли, теми та ідеї, які переважно виражаються не просто через слова, а через образи та символи.

Образи та символи можуть виразити складні та абстрактні ідеї, які були характерні для давніх літературних текстів. Вони дозволяють авторам висловлювати концепції, пов'язані з духовністю, мораллю, суспільством та багатьма іншими аспектами.

Символіка та образність допомагають зробити тексти більш творчими та виразними. Вони створюють візуальні та емоційні образи, які привертають увагу читачів.

Аналіз образів та символіки сприяє розвитку критичного мислення учнів. Вони навчаються виявляти приховані змістові шари та аналізувати роль образів у структурі твору.

Розуміння образів та символів у давніх текстах допомагає учням збагатити свій літературний досвід та розуміння традицій та культурних цінностей. Також слід додати, що аналіз символів та образів вимагає від учнів уважності до деталей та здатності виділяти важливі елементи тексту.

Переконані, що образність і символізм роблять давні тексти більш доступними та інтересними для вивчення, а також допомагають учням розкривати багатогранність та глибину літературних творів.

4. *Розуміння та інтерпретація тексту.* Мовна модернізація давнього письменства є одним із способів інтерпретації текстів, що допомагає сучасним читачам краще розуміти та сприймати стародавні тексти.

Наведемо декілька важливих аспектів цього процесу.

По-перше, мова, використовувана в давніх текстах, часто відрізняється від сучасної мови за лексикою, граматиною та структурою. Модернізація полягає в адаптації староукраїнської або іншої давньої мови до сучасного стандарту, щоб текст став більш зрозумілим для сучасних читачів.

По-друге, давні тексти можуть містити архаїчні вирази, які сучасним читачам можуть бути незрозумілими. Модернізація дозволяє відновити контекст та сенс таких виразів, перекладаючи їх на сучасну мову.

По-третє, при модернізації важливо зберегти авторський стиль та ідентичність тексту. Це означає враховувати особливості мови автора та спробувати передати їх у сучасному перекладі.

Наприклад, фразу із «Повісті минулих літ» *«Аще пощещи въ книгахъ мудрости и прилежно, то обрящещи великую ползу души своей»* [34] можна перекласти сучасною українською мовою так: *«А коли старанно пошукаєш у книгах мудрості, то знайдеш велику користь для душі своєї»*.

У цьому перекладі труднощі може становити лише слово *«аще»* (коли, якщо), адже воно в сучасній українській мові не вживається. А слова *«пощещи»*, *«прилежно»*, *«обрящещи»*, можна легко замінити сучасними українськими словами: *пошукаєш, старанно, знайдеш*.

Також модернізація дозволяє зосередитися на ключових моментах та ідеях тексту, роблячи їх більш видільеними та зрозумілими для читача. Слід також додати, що мовна модернізація допомагає зберегти та популяризувати культурну спадщину, передаючи стародавні тексти наступним поколінням.

Проте важливо враховувати, що модернізація мови повинна бути здійснена з великою увагою та повагою до оригінального тексту, не порушуючи його автентичності та смислу. Це допомагає зробити давні тексти більш доступними та актуальними для сучасної аудиторії.

Отже, завдання вчителя – допомогти учням розібратися у змісті тексту. Важливо розглядати контекст, історичні обставини і культурний контекст пам'ятки.

5. *Естетизм*. Вивчення давніх пам'яток повинно базуватися на естетичному аспекті та спрямовуватися на апеляцію до художності творів. Важливо, щоб учні розглядали кожен твір давньої української літератури як вираз мистецтва слова. Учитель повинен надавати учням інформацію в доступній формі та стимулювати їх до самостійного аналізу та сприйняття. Учні мають розвивати власні інтерпретації та розуміння текстів давнього письменства.

При читанні текстів давнього письменства слід звертати увагу, передусім, на їхню художність, виражену в образах і стилі, а не обмежуватися історичними аспектами, питаннями авторства чи обставинами написання твору.

В даному контексті ключовим є естетичний досвід читача. За спостереженнями О. Білоуса та П. Білоуса, цей досвід є «необхідною базою, яка уможлиблює осягнення поетики тексту, естетичний відгук на нього, незважаючи на те, що між моментом його створення і рецепцією читача – століття» [5, с. 7].

Погоджуємося з цією тезою та вважаємо, що вивчення давніх пам'яток дійсно може базуватися на естетичному аспекті. Давні українські тексти, такі як літературні твори, літописи, поезія та інші пам'ятки письменства, несуть в собі не лише історичну та культурну цінність, але й мають художню вартість. Естетичний аспект дозволяє нам розглядати давні тексти як твори мистецтва і оцінювати їхню експресивність, оригінальність, поетичну майстерність та естетичний вплив на читача. Естетичний підхід до вивчення давніх українських текстів допомагає збагатити наше культурне сприйняття та розуміння нашої літературної спадщини.

Отже, кожен твір давньої української літератури має бути сприйнятий учнями як вираження мистецтва слова. Вчитель повинен надавати інформацію у доступній формі та стимулювати учнів до самостійного аналізу та сприйняття текстів. Після цього важливо дати учням можливість інтерпретувати свої точки зору та розуміння щодо конкретних творів давнього письменства.

Прочитання та аналіз пам'яток давнього письменства на уроках української літератури – це значуще завдання, яке вимагає особливого підходу та уваги до деталей. Щоб навчити школярів розглядати давню українську літературу як самостійне художнє явище, вчитель повинен вдалим чином використовувати творчі методи, застосовувати нові технології навчання та стимулювати творчі пошуки серед учнів.

Так, на думку педагогів-практиків, ефективно використовувати такі методи навчання, як «мозковий штурм», робота в групах, дискусії, «навчальна співпраця», «дерево рішень», моделювання різних ситуацій та метод асоціацій на уроках, присвячених вивченню стародавньої української літератури. Також слід рекомендувати для самостійного читання учням цікаві та художньо насичені твори різних літературних жанрів та напрямків [31, с. 164].

Вивчення пам'яток давньої української літератури можна проводити у формі уроку-конкурсу, уроку-подорожі, уроку-конференції, літературної дегустації, уроку-диспуту. Учням буде цікаво відчувати себе у ролі літературних критиків. Це допоможе учням відчувати себе активними учасниками вивчення давньої літератури, розвивати свої аналітичні та комунікативні навички, а також зрозуміти, що їхні власні думки та оцінки мають значення в процесі літературного аналізу.

Значну увагу також варто приділити роботі над термінологічним апаратом. Вважаємо, що вивчення пам'яток давнього письменства має ґрунтується на засадах інтегративного підходу до навчання, який, на наш погляд, є ефективним методом, що поєднує різні аспекти навчання та сприяє глибшому розумінню та аналізу текстів. Інтегративний підхід використовується для підвищення мотивації та активної участі учнів у навчальному процесі. На нашу думку, при опрацюванні давньоукраїнських творів обов'язково потрібно опиратися на цілісний, композиційний, пообразний аналізи.

Підсумовуючи вищенаведене, слід відмітити, що особливості навчального матеріалу з давньої української літератури викликають труднощі для школярів, а також фрагментарний характер тем та ряд понять історико-літературного характеру утруднює роботу вчителя над цим курсом.

Однак не дивлячись на це, прочитання пам'яток давнього письменства на уроках української літератури відіграє важливу роль у формуванні літературної та мовної компетентності учнів. Це сприяє кращому розумінню

історії та культурного спадку України, розвитку мовної грамотності та підтримує інтерес до вивчення власної літературної спадщини.

Важливо, щоб кожен учень відчував свою причетність до високого мистецтва, насолоду від спілкування з ним, потребу замислитися над вчинками героїв.

2.2 Практичні аспекти вивчення пам'яток давнього письменства на уроках української літератури

Сучасному читачеві важко сприймати тексти давніх літературних пам'яток через різницю у мові, структурі, та історичному контексті. Тому вивчення давньої української літератури в школі може бути складним процесом як для вчителів, так і для учнів, але воно має великий культурний та освітній потенціал.

Як зазнає відомий український письменник В. Шевчук, «сучасне художнє сприйняття читача відрізняється від сприйняття читачів давніх часів. Сучасні читачі мають інші цінності, інше розуміння світу і інші очікування від літературних творів порівняно з читачами минулих епох» [44, с. 163-164]. Тому вчителю потрібно готувати учнів до нового прочитання давніх пам'яток, адже їм важко подолати часову прірву.

Саме тому важливо використовувати різні методи та підходи при навчанні давніх текстів. Один із способів полегшити сприйняття таких текстів – це використання коментарів та пояснень, які роз'яснюють складні архаїчні вирази та фразеологізми, а також пояснюють історичний та культурний контекст.

Інший підхід – це активне включення учнів у дослідницьку діяльність. Дослідження історії, архівів, інтерв'ю з експертами можуть допомогти учням краще розуміти той час і ситуацію, в якій створювалися літературні твори.

Також важливо враховувати інтереси та потреби учнів, адаптувати матеріал до їхнього рівня знань і розуміння. Інтерактивні методи, такі як

рольові ігри чи дискусії, можуть зробити навчання давньої літератури більш привабливим і ефективним.

Враховуючи ці підходи, вивчення давньої української літератури може стати цікавим та корисним досвідом для сучасних учнів, які зможуть зрозуміти та оцінити цю частину своєї культурної спадщини.

Отже, вивчення пам'яток давнього письменства на уроках української літератури може бути цікавим та пізнавальним процесом.

Представимо основні етапи роботи з вивчення пам'яток давнього письменства на уроках української літератури, які можуть включати такі кроки:

1) ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП: Введення в тему.

Вчитель, після традиційної перевірки готовності класу до уроку, стимулює пізнавальну активність учнів. Він роз'яснює важливість вивчення пам'яток давнього письменства та їх зв'язок із сучасною українською літературою. На цьому етапі використовуються прийоми, спрямовані на повторення та узагальнення основних фактів та понять, необхідних для подальшої роботи. Важливо зауважити, що на даному етапі робота учнів не оцінюється, щоб створити позитивне та доброзичливе емоційне середовище для подальшого вивчення матеріалу.

II ЕТАП – Основний.

Цей етап спрямований на сприйняття, осмислення та засвоєння нового навчального матеріалу, а також формування вмінь та навичок. Початок етапу передбачає мотивацію пізнавальної діяльності учнів, що включає оголошення теми та визначення навчальних цілей уроку. Здійснюється бесіда з учнями на основі конкретних мотиваційних завдань чи запитань. На цьому етапі важливо використовувати прийоми, спрямовані на усвідомлення учнями компетентнісних аспектів навчальних цілей та акцентування на очікуваних результатах уроку, наприклад, шляхом сформулювання типового висловлення: «На цьому уроці ви навчитесь...».

Потім організовується робота з вивчення нового навчального матеріалу.

Представимо головні кроки другого етапу з вивчення пам'яток давнього письменства на уроках української літератури:

А) Вивчення тексту:

– Читання тексту. Учні читають пам'ятку давнього письменства (наприклад, літературний твір або поезію) з розумінням.

– Розбір тексту. Вчитель аналізує текст разом з учнями, виокремлюючи основні ідеї, теми, мотиви, образи, структуру тощо.

Б) Контекстуалізація:

– Історичний контекст. Учитель пояснює історичний контекст, в якому був створений текст.

– Біографічний контекст. Вивчення життя та творчості автора, що допомагає розуміти його інтент та мотивацію.

В) Аналіз стилістики та мови:

– *Вивчення стилістичних засобів.* Учні виявляють та аналізують стилістичні прийоми, які використовує автор.

– *Вивчення мовних особливостей.* Розгляд специфічних мовних рис епохи, до якої належить пам'ятка.

Г) Порівняльний аналіз:

– *Порівняння з іншими творами.* Учні порівнюють дану пам'ятку з іншими творами того ж автора або епохи.

– *Порівняння зі сучасністю.* Розмірковування про те, які теми або моральні цінності можуть бути актуальними й сьогодні.

Д) Творчі завдання:

– *Складання власних творів.* Учні можуть намагатися написати власні тексти, інспіровані пам'яткою давнього письменства.

– *Виставка чи захист творів.* Учні можуть демонструвати свої творчі результати перед класом.

Е) Обговорення та рефлексія:

– *Групове обговорення.* Учні обговорюють свої враження, висловлюють думки щодо тексту та тем, які він порушує.

– *Рефлексія.* Учні діляться своїми враженнями від вивчення пам'ятки та обговорюють, як це вплинуло на їх розуміння літератури та культури.

Є) *Формування та вдосконалення вмінь:*

– *Письмове виконання завдань.* Учні індивідуально виконують завдання, працюючи самостійно й презентують результати своїх самостійних робіт класові.

Педагоги-практики радять звернути увагу вчителів на те, що «школярі мають письмово фіксувати результати – відповіді на запропоновані завдання, які побудовано так, що вони не передбачають розлогих висловлень. Письмове виконання завдань дає змогу об'єктивніше оцінити навчальні досягнення учнів на уроці» [18].

Слід зазначити, що цей останній крок може бути проведений і після опрацювання всього навчального матеріалу.

III ЕТАП – ЗАВЕРШЕННЯ УРОКУ: Систематизація, узагальнення та контроль отриманих знань. Підведення підсумків уроку.

– *Підсумок.* Після повідомлення результатів індивідуальної роботи учнів, вчитель переходить до контролю навчальних досягнень, а також робить підсумок уроку, підкреслюючи головні висновки та важливість вивчення пам'яток давнього письменства.

Участь учнів у завершальному етапі забезпечує само- або взаємооцінювання їхньої пізнавальної діяльності, для чого педагоги-практики радять використовувати таблицю самоаналізу [7]:

Етап уроку	Бали
------------	------

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Завдання 1												
Завдання 2												
Завдання 3												
...												
Участь в обговоренні пар												
Моя оцінка												

Вчитель: Поставте собі оцінку за урок, зарахувавши за різні етапи роботи відповідні бали.

За бажанням і можливостями оцінити можна також і результати індивідуальної самостійної роботи учнів на уроці, адже їх зафіксовано письмово. При цьому реалізувати цей важливий елемент навчального процесу треба творчо: оцінити або окремі найцікавіші творчо-пошукові завдання, або всі завдання рубрики до трьох пунктів.

– *Домашнє завдання.* Учні можуть отримати завдання для самостійної роботи, яке допоможе ще глибше вивчити тему.

Отже, цей план може бути адаптований відповідно до вікових особливостей учнів та конкретного матеріалу, а також може включати додаткові завдання, які підвищують інтерактивність та зацікавленість учнів у процесі вивчення пам'яток давнього письменства.

Нижче наводимо приклад розробок уроків – практичних занять, основний акцент у яких, робиться на інтегративний підхід до навчання.

Тема: «Слово про похід Ігорів» (8 клас) [17; 20].

Мета уроку:

– Ознайомити учнів з історичним контекстом давньоукраїнської літературної пам'ятки «Слово про похід Ігорів».

– Розкрити головні теми твору і його моральні цінності.

– Зрозуміти важливість вивчення давньоукраїнської літератури для розуміння культурної спадщини.

Учні мають навчитися:

– розповідати про похід Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославовича проти половців, використовуючи літописні уривки та фрагменти «Слова о полку Ігоревім»;

– використовувати фрагменти «Слова о полку Ігоревім» для розповіді про особливості суспільно-політичного життя;

– визначати особливості суспільно-політичного життя Русі доби розробленості, використовувати фрагменти зі «Слова о полку Ігоревім»;

– визначати моральні цінності тогочасної людини, наводячи приклади.

Вид уроку: інтегрований (українська літератури + історія України).

Час проведення: 45 хвилин.

Очікувальні результати: Після уроку учні повинні зрозуміти важливість «Слова про похід Ігорів» як частини української літературної спадщини та бути зацікавленими у вивченні історії своєї країни через літературу, а саме: називати основні події та причини боротьби з половцями; висловлювати судження, щодо дій Ігоря під час походу, а також розкривати основні теми та моральні цінності твору.

Випереджальне завдання: познайомитися вдома з історичним джерелом «Слово о полку Ігоревім»

Хід уроку

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ.

II. ПЕРЕВІРКА ДОМАШНЬОГО ЗАВДАННЯ. Актуалізація опорних знань учнів.

1) Тестування у форматі «Так – Ні».

– «Слово о полку Ігоревім» було написано в середині 19 століття. (Ні)

– Твір є поетичною легендою про подвиги козаків. (Так)

– Автором твору є Ігор Олеськович, князь Переяславський. (Ні)

– Твір описує події русько-половецької війни. (Так)

– У «Слові о полку Ігоревім» використано багато архаїчних слів, які вже не вживаються в сучасній українській мові. (Так)

– Твір має всього одну главу. (Ні)

– У творі описано битву на річці Дніпро. (Так)

– Головний герой твору – Ігор Олеськович, князь Київський. (Так)

– Князь Володимир приєднав до своїх володінь місто Белз. (Ні)

– Засновниками Галицької династії були Ростиславичі. (Так)

– Галицьке та Волинське князівство об'єднав князь Роман. (Так)

– Об'єднання Галицького та Волинського князівств відбулося у 1099 р. (Ні)

– «Слово о полку Ігоревім» не має поетичних елементів і написаний у суворому історичному стилі. (Ні)

Цей тест дозволить учням перевірити свої знання про історичне джерело «Слово о полку Ігоревім» та переконатися в їхньому розумінні цієї важливої пам'ятки давньої української літератури.

2) *Взаємоперевірка.*

3) *Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми та мети уроку.*

Удільний князь Новгород-Сіверського князівства Ігор був хоробрим воїном і сам у 1185 році вирішив піти походом у половецьку землю. Разом з ним у поході брав участь його син Володимир. Хан Кончак оточив полки Ігоря на березі річки Каяли і розбив їх, а князя взяв у полон, та він зумів утекти. Цей похід оспівано у поемі „Слово о полку Ігоревім”. Присвячене цьому походу «Слово о полку Ігоревім» було заклик до єдності, до об'єднання зусиль для спільної боротьби проти половецької загрози.

ІІІ. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ.

Успішна антиполовецька боротьба київського, волинського, галицького, переяславського і смоленського князів на чолі зі Святославом Всеволодовичем викликали заздрість Новгород – Сіверського князя Ігоря Святославича, який увесь час ухилявся від спільних походів. Дізнавшись про чергову перемогу

Святослава, він звернувся до своїх васалів (підлеглих) із закликом здійснити самостійний похід: «Підемо в похід і собі славу здобудемо!».

– Перегляд відео.

Рис. 2.1 – Фрагмент героїчної поеми «Слово про похід Ігорів» [42].

Запитання після перегляду відео:

Аналіз змісту та контексту:

1) Які історичні події передують подіям, описаним у «Слові про похід Ігорів»? Як ці події вплинули на хід подій в творі?

2) Якими були мета та ціль походу Ігоря Ольговича? Які обставини спонукали його до цього військового походу?

3) Які персонажі грають важливу роль у «Слові про похід Ігорів»? Які їхні риси характеру та дії вплинули на розвиток подій?

Теми та символи:

1) Які головні теми піднімає «Слово про похід Ігорів»? Як ці теми відображають ідеї та цінності українського народу?

2) Які символи та образи використовуються в творі? Яка їхня символіка та значення?

Стиль та мова:

1) Які характеристики стилю «Слова про похід Ігорів» ви можете виділити? Як вони сприяють виразності твору?

2) Які архаїчні слова та фрази використовуються в творі? Як вони відрізняються від сучасної української мови?

Зв'язок із сучасністю:

1) Чому важливо вивчати «Слово про похід Ігорів» сьогодні? Які уроки та цінності ми можемо взяти з цього твору для сучасного життя?

2) Які аналогії або паралелі можна провести між подіями, описаними у творі, та сучасними подіями чи конфліктами у світі?

– *Рольова гра на тему: Дискусія між головними героями «Слова про похід Ігорів» щодо доцільності військового походу.*

Учасники: Учні, які виконують ролі головних героїв:

1) *Ігор Ігорович:* Князь, який вирушив у похід.

2) *Святослав Ігорович:* Син Ігоря, обурений вирушенням в похід.

3) *Інгіголд:* Дружина Ігоря Ігоровича, яка виразила своє обурення від'їздом чоловіка.

Сценарій:

Учителю необхідно підготувати текстові виступи для кожного учасника рольової гри, а також вирішити, чи буде вона відбуватися на основі підготовленого сценарію, чи вільної дискусії, де учні грають ролі героїв на основі своїх знань про твір.

Сценарій:

Сцена: Київський дружинний збір перед від'їздом на похід. Ігор Ігорович вирушає у похід.

Ігор Ігорович (стоячи перед дружиною і сином): Шановна дружино і сину, я вирушаю у цей похід для захисту наших земель. Це наш обов'язок перед богами та нашим народом.

Святослав Ігорович: Але батьку, чи справді варто ризикувати життям та військом за невелику вигоду? Можливо, нам варто було б залишити цей похід?

Інгіголд (з обуренням): Ігорю, чому ти маєш залишати нас та свого сина? Цей похід занадто небезпечний!

Ігор Ігорович: Я розумію ваші страхи і сумніви, але як князь, я маю обов'язок захищати нашу честь та територію. Ми не можемо зрадити наших предків та наше слово.

(Далі відбувається дискусія між героями, в якій вони можуть виразити свої погляди на ситуацію, а також цінності та обов'язки, які вони вважають важливими.)

Завершення гри:

Після дискусії учитель може провести обговорення з учнями щодо аргументів і поглядів героїв. Також можна дати учням завдання написати короткий монолог кожного героя, в якому вони розкриють свої мотиви та переконання.

Вчитель. Отже, похід 1185 р. має сумні наслідки. Військо Ігоря загинуло в битві на берегах річки Каяли, а сам він потрапив у полон. Ця трагедія, як пише літописець, відкрила «ворота на Руську землю». Половці стали спустошувати землі Переяславщини, Чернігівщини, Київщини. Лише завдяки значним зусиллям удалося відбити ворога.

Уривок зі «Слова о полку Ігоревім»:

Перестали князі невірних воювати

Стали один одному казати:

«Се моє, а се теж моє. Брате!»

Стали вони діла дрібні

Вважати за великі,

На себе самих підіймати чвари, -

А невірні з усіх сторін находили,

Землю Руську долати [34].

Вчитель: Який висновок можна зробити з цих рядків.

IV. УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАНЬ

Завдання:

1) Розгляньте зображення на слайді (або в підручнику):

Рис. 2.2 – Графічні ілюстрації до поеми «Слово про похід Ігорів»

2) Підберіть відповідні уривки з «Слова про похід Ігорів», які відображають або описують подію чи образ на зображенні. Вкажіть сторінку або номер рядка, де цей уривок можна знайти.

3) Поясніть, чому ви вважаєте, що обраний уривок підходить до зображення і що він розкриває про той чи інший аспект твору «Слово про похід Ігорів».

4) Сформулюйте власні міркування про те, у чому цінність поеми «Слово о полку Ігоревім» як історичного джерела (3 – 4 речення): *«На мою думку, «Слово о полку Ігоревім» має величезну цінність як історичне джерело через ...».*

V. ПІДСУМОК УРОКУ

Вчитель. Сьогодні ми розглянули одну з найважливіших пам'яток української літератури – «Слово про похід Ігорів». Ми дізналися, як ця епічна поема відображає історичні події давньої Русі та її героїзм, а також як вона стала символом національної самосвідомості.

На уроці ми розглянули основні теми та символи твору, звернули увагу на мовну красу та літературну майстерність автора. Ми також обговорили, чому «Слово про похід Ігорів» залишається актуальним і сьогодні, як історичне джерело та шедевр світової літератури. Нехай цей урок став поштовхом для вас дізнатися більше про давньоукраїнську літературу та берегти нашу культурну спадщину.

Підсумкове завдання:

Вправа «Хмаринка тегів».

Завдання: Оберіть одне чи два із запропонованих тегів та доповніть їх:

- сьогодні я дізнався ...
- я зрозумів, що ...
- було важко зрозуміти, що ...
- я навчився ...
- було цікаво дізнатися, що ...
- мене здивувало те, що ... (рис. 2.2).

2) Підготуйте два запитання, які вас цікавлять або які виникли під час читання твору. Вони можуть бути використані для подальшої дискусії на уроці.

3) Підготуйте коротку презентацію (2-3 слайди) на тему «Слово про похід Ігорів», в якій ви висвітлите основні аспекти та цінність цього твору.

Отже, під час опрацювання давньоукраїнських творів, зокрема таких, як «Слово про похід Ігорів», важливо проводити цілісний, композиційний та пообразний аналіз. Цей комплексний аналіз допомагає глибше розкрити багатогранність та багатство давньоукраїнських творів, а також розуміти їхню історичну, культурну та літературну важливість.

Важливо зазначити, що вивчення пам'яток давнього письменства має ґрунтуватися на засадах інтегративного підходу до навчання. Інтеграція історичних знань допомагає учням краще розуміти соціальні та культурні умови часів, коли був створений твір. Це важливо для аналізу та інтерпретації тексту. Засади мовознавства допомагають вивчати архаїчну мову тексту, розуміти її особливості та розвиток. Це полегшує переклад і розшифрування тексту. Аналіз структури, стилістичних прийомів, образів і символів у тексті пам'ятки давнього письменства відбувається через літературознавчий підхід. Це допомагає розкрити літературну цінність твору. Вивчення твору через призму художньої естетики допомагає розкрити його поетичну та мистецьку цінність.

Інтегративний підхід сприяє глибшому розумінню та аналізу пам'яток давнього письменства, а також розвитку різних навичок, таких як критичне мислення, культурна компетентність та міжпредметні зв'язки.

Також слід відмітити, що вивчення пам'яток давньої української літератури у формі уроку-конкурсу, рольової гри, уроку дискурсу та інших інтерактивних методів може бути надзвичайно цікавим та ефективним способом навчання. Ці методи дозволяють учням активно взаємодіяти з текстом, розуміти його глибше і навіть особисто відчувати драматичні ситуації та конфлікти, що описані в поемі.

Таким чином, специфіка вивчення давньої літератури передбачає не лише нові методи і трактування, але й нове розуміння процесу освіти. На уроках, де досліджується спадщина давнього письменства, вчитель повинен сприяти формуванню у учнів любові до історії свого народу, розвивати національно-патріотичні почуття, виховувати в них високу моральність, задовольняти їхні духовні потреби та сприяти розвитку літературних смаків.

2.3 Передовий досвід вчителів-новаторів під час опрацювання пам'яток давнього письменства на уроках української літератури

Досвід вчителів-новаторів є ключовим елементом сучасної освіти, особливо коли мова йде про вивчення пам'яток давнього письменства на уроках української літератури. Цей досвід допомагає зробити навчання цікавим та актуальним для сучасних учнів, сприяє кращому розумінню і апробації цінностей та традицій української літератури.

Наведемо кілька ідей та підходів, які використовують вчителі-новатори, під час опрацювання пам'яток давнього письменства на уроках української літератури.

Інтерактивні технології. Вчителі-новатори активно використовують інтерактивні технології для створення захопливого навчального середовища. Вони інтегрують віртуальні мандрівки, анімації, відео та інші інтерактивні ресурси для того, щоб учні були активно залучені до вивчення давніх текстів.

На думку педагогів – практиків, «використання інтерактивних вправ на уроках сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу. Учні більше цінують вчителя, який застосовує інновації, інтерактивні вправи; на таких уроках вони більш активні, творчість вчителя породжує в них бажання випробувати й власні сили в творчій діяльності» [24].

Наведемо приклади інтерактивних вправ, розроблених О. Міщенко, для учнів 9 класу при вивченні української літератури [23]:

Інтерактивна гра «Так – Ні» на тему: поетичний образ Ярославни у творі «Слово о полку Ігоревім».

Завдання: Дати розгорнуті відповідь у зошиті:

1) *Образ Ярославни у поемі «Слово о полку Ігоревім» відіграє важливу роль у створенні поетичного образу? (Так)*

2) *Ярославна є головною героїнею поемі «Слово о полку Ігоревім»? (Ні)*

3) *Образ Ярославни допомагає передати поетичний настрій та емоції у тексті? (Так)*

4) *У тексті поемі Ярославна висловлює активну участь у вирішенні політичних питань? (Ні)*

5) *В поемі «Слово о полку Ігоревім» Ярославна є символом історії та культури України? (Так).*

Цей тест спрямований на перевірку розуміння того, як образ Ярославни сприяє поетичності та емоційному заряду в поемі «Слово о полку Ігоревім».

Повторюємо:

1) *Назвіть героїв «Повісті временних літ». Коли і де саме відбуваються події, описані в цьому творі?*

2) *Опишіть, яким у вашій уяві постає Нестор Літописець.*

3) *Пригадайте, що вам відомо про Києво-Печерську лавру.*

Ці питання допоможуть учням зробити повторення вивченого матеріалу більш систематичним та визначити, наскільки добре вони засвоїли інформацію про давню українську літературу.

Міркуємо:

1) *Як образ Ігоря Святославича впливає на загальний настрій поемі?*

2) *Як образ Ярославни допомагає передати поетичний настрій у поемі?*

3) *Які моменти або рядки з поемі вас найбільше вразили чи залишили враження? Чому?*

4) *Які зв'язки ви бачите між «Словом о полку Ігоревім» та історією України.*

Ці питання допоможуть учням систематизувати свої знання та глибше розібратися у вивченому матеріалі про давню українську літературу.

Аналізуємо:

1) Проаналізуйте наукову й загальнокультурну цінність відомостей, записаних Нестором у «Повісті минулих літ».

2) Доберіть епіграф до «Повісті минулих літ». Проведіть міні-конкурс на кращий епіграф до твору.

3) Чому, на вашу думку, Нестор Літописець долучив до свого літопису «Повчання дітям» Володимира Мономаха?

4) Які цінності та моральні питання висуває «Повість минулих літ»? Як вони відображають дух того часу?

5) Як ви вважаєте, чому твір «Повість минулих літ» залишилася важливою пам'яткою давньої української літератури? Які її аспекти часом зберегли свою актуальність?

Ці питання допоможуть учням глибше розібратися у тексті, виокремити важливі теми та аспекти, та розглянути поему з різних точок зору.

Дискутуємо:

1) Які історичні події та постаті згадуються в «Повісті минулих літ»? Яке історичне значення має цей твір для вивчення історії України?

2) Які докази та факти історичного підтвердження подій, описаних у «Повісті минулих літ», існують? Які історики вивчали цей твір та його достовірність? Обґрунтуйте свою думку.

3) Яким чином автор використовує алегоричні образи та символи для передачі своїх ідей у «Повісті минулих літ»?

4) Чи є «Повчання...» Володимира Мономаха важливим і актуальним для сучасної України? Обґрунтуйте свою думку.

5) Яким чином «Повість минулих літ» вплинула на розвиток української літератури та культури? Відповідь аргументуйте.

Ці питання можуть стати основою для обговорення та аналізу «Повісті минулих літ» на уроках української літератури. Вони сприяють розгляду різних аспектів твору та його значення для української літературної спадщини.

Інтерактивна гра «Так – Ні» на тему: поетичний образ Ярославни у творі «Слово о полку Ігоревім».

Завдання: Дати розгорнуті відповідь у зошиті:

1) *Образ Ярославни у поемі «Слово о полку Ігоревім» відіграє важливу роль у створенні поетичного образу?* (Так)

2) *Ярославна є головною героїнею поемі «Слово о полку Ігоревім»?* (Ні)

3) *Образ Ярославни допомагає передати поетичний настрій та емоції у тексті?* (Так)

4) *У тексті поемі Ярославна висловлює активну участь у вирішенні політичних питань?* (Ні)

5) *В поемі «Слово о полку Ігоревім» Ярославна є символом історії та культури України?* (Так).

Цей тест спрямований на перевірку розуміння того, як образ Ярославни сприяє поетичності та емоційному заряду в поемі «Слово о полку Ігоревім».

Отже, використання на уроках української літератури інтерактивних вправ розвивають комунікативні вміння й навички учнів, налагоджуються емоційні контакти між учасниками навчального процесу. Інтерактивні вправи дають можливість урізноманітнювати форми роботи, акцентувати увагу на основних питаннях.

Використання мультимедіа: Використання комп'ютерних програм, відеороликів та інших технологічних ресурсів може значно збагатити процес вивчення давньої української літератури та зробити його більш інтерактивним і цікавим для учнів.

На думку педагогів-новаторів Я. Галети, О. Євдокимової, «застосування комп'ютерних навчальних засобів доцільно на різних етапах процесу навчання української літератури: при поясненні нового матеріалу, закріпленні вивченого, повторенні та узагальненні, контролі над засвоєнням знань,

відпрацюванні умінь і навичок, пошуку нового матеріалу. Проте практика показала, що застосування інформаційних технологій найбільш ефективно використовувати на залікових уроках, оскільки дає можливість повторити, узагальнити і систематизувати матеріал, опрацьований в ході декількох попередніх уроків, і організувати контрольну перевірку знань з вивченої теми» [9].

Наведемо фрагменти відео-уроків української літератури для 5 класу у рамках НУШ:

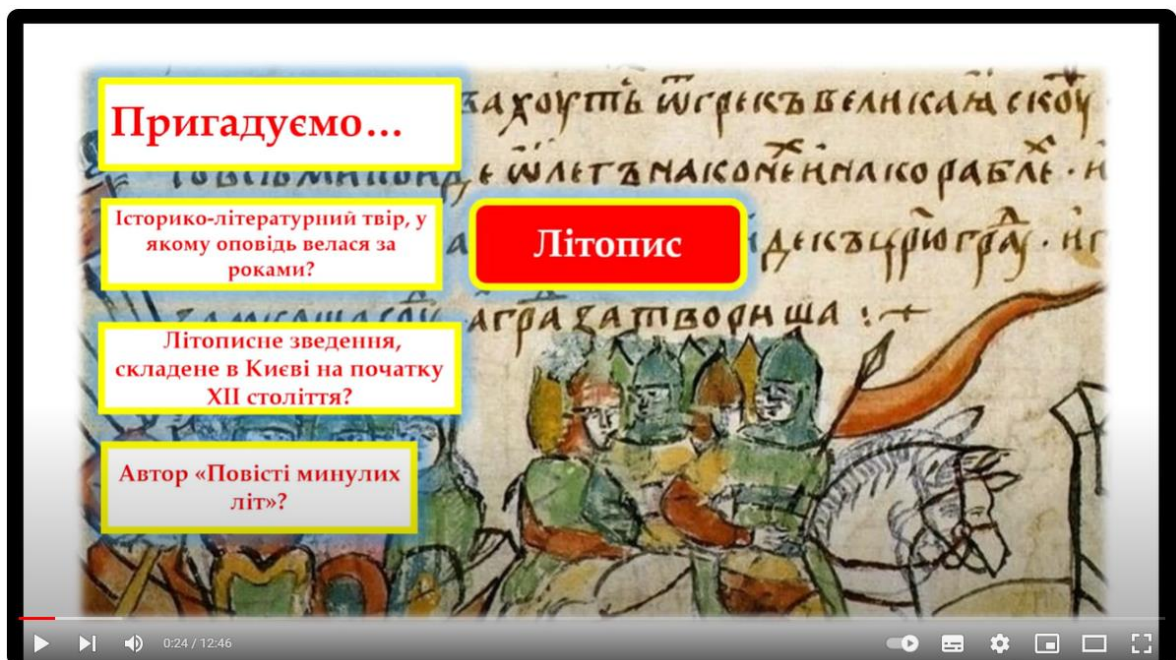

Рис. 2.4 – Слайт відео-уроку НУШ: 5 клас. Літописне оповідання «Про хрещення Русі князем Володимиром» (5 клас) [41]

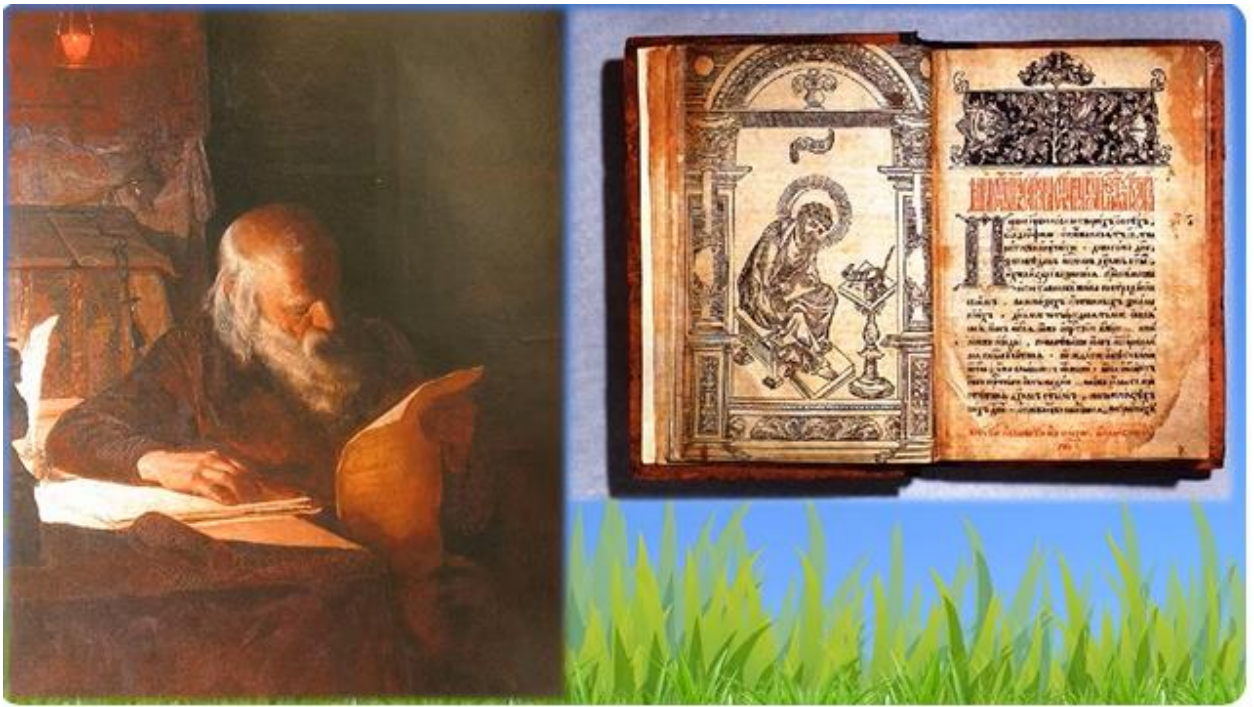

Рис. 2.5 – Слайд відео-уроку НУШ: Літописні оповіді. «Повість минулих літ». Відеоурок з української літератури (5 клас) [21]

Слід відмітити, що вивченню літератури в 5-х класах притаманні специфічні особливості, зумовлені тим, що діти молодшого підліткового віку великою мірою сприймають життя як гру. Їхні очі широко відкриті назустріч незвичайному. І тому уроки з елементами гри, загадок та ребусів у такому віці надзвичайно ефективні за умов використання мультимедійних технологій.

Віртуальні екскурсії та музейна педагогіка: Відвідування музеїв може бути важливою складовою процесу вивчення давніх текстів на уроках української літератури. Такий підхід сприяє глибшому розумінню історії, культури та соціального контексту, в якому виникали ці тексти.

Ось деякі переваги відвідування музеїв у рамках цього процесу:

А) Контекстуалізація текстів: Музеї можуть представляти артефакти, документи та мистецтво з того часу, коли писалися давні тексти. Це допомагає учням краще зрозуміти соціокультурний контекст, в якому працювали письменники, і сприяє глибшому розумінню їхніх творів.

Б) Візуалізація історії: Музейні експонати можуть допомогти візуалізувати історичні події та персонажі, які згадуються у текстах. Учні

можуть бачити реальні об'єкти та предмети, що використовувалися в минулому, що сприяє кращому розумінню сюжетів та образів у текстах.

В) Відчуття іммерсії: Відвідування музеїв створює можливість для учнів поглибитися в історичний контекст і відчувати себе частиною минулого. Це може зробити процес навчання більш захопливим та запам'ятовуваним.

Г) Доповнення навчального процесу: Візит до музею може бути відмінним доповненням до теоретичних уроків. Учителі можуть структурувати музейний візит як інтерактивний урок, де учні можуть задавати запитання та обговорювати те, що вони бачать.

Д) Розвиток навичок аналізу: В музеї можна вивчати різні типи документів та об'єктів, такі як рукописи, живопис, скульптура тощо. Це може сприяти розвитку навичок аналізу і критичного мислення учнів.

Загалом, відвідування музеїв може допомогти учням поглибити своє розуміння давніх текстів та розвивати історичну та культурну освіту. Це може зробити уроки української літератури більш захоплюючими та пізнавальними для учнів.

Віртуальна навчальна екскурсія, як складова навчального процесу, - це форма, метод або прийом навчально-виховної роботи, суть якого полягає в умовному відвідуванні за допомогою Інтернету інтерактивних веб-сайтів визначних місць, музейних установ, для активного засвоєння учнями нових знань, цільової зацікавленості їх музейною спадщиною і розвитку бажання безпосередньо відвідати те чи інше визначне місце або музей.

Наприклад, учитель пропонує учням познайомитися з роботою одного з музеїв України (на вибір). Під час віртуальної екскурсії учитель виконує роль екскурсовода і коментує побачене (рис. 2.5) [40].

Рис. 2.6 – Фрагмент відео уроку «Найпівнічніше місто України та музей «Слово про похід Ігорів» – Новгород-Сіверський [40].

Бесіда:

- 1) Для чого створюються музеї?
- 2) Які експонати зберігаються в музеях?

Евристична бесіда:

1. Які музеї ви знаєте?
2. Які музеї є на території нашого міста, району?
3. Які музеї ви відвідували? Яке враження на вас справило відвідування музею?
4. Яку роль відіграють музеї в дослідженні минулого?

Ці питання можуть сприяти активному обговоренню та рефлексії під час віртуальної екскурсії до музею та допомогти учням краще розуміти історію та культуру України через призму мистецтва та літератури.

Творчі завдання: Вчителі стимулюють творчий підхід учнів до опрацювання давніх текстів. Учні можуть створювати свої власні твори, інтерпретації або навіть відтворювати події з пам'яток у вигляді вистав чи драматизацій.

Наведемо приклад творчого завдання, розробленого вчителем-новатором Н.В. Мітюхіною для учнів 9 класу при вивченні пам'ятки давньої української літератури – «Слово о Полку Ігоревім» [22]:

1) Робота індивідуально-творчого характеру.

На вашу думку, які образи найяскравіші? Чому? (Аргументована стисла відповідь).

Вживання в образ.

Виступи дітей в образах героїв:

– *Ігор, який повернувся з полону.*

– *Ярославна.*

– *Святослав.*

– *Всеволод.*

– *Земля Руська.*

– *Автор.*

Учні обирають одну із тем, створюють власне письмове висловлювання від імені першої особи, озвучують написане, передаючи засобами виразного читання особливості емоцій обраного образу.

2) Проектна діяльність (портфоліо). Розробити аудіовізуальну колекцію «Храми та святині України». Для цього вибрати кілька найбільш визначних, на вашу думку, культових споруд, підберіть історичні матеріали, зображення, відеоматеріали, відповідний музичний супровід, створіть карту культурно-релігійних пам'яток нашої країни. Презентуйте свій проект у молодших класах і проведіть конкурс подібних проектів між паралельними класами.

Проблемність на уроках української літератури. Сучасні вчителі повинні використовувати завдання, спрямовані не лише на формування нової особистості, але й на розвиток творчих здібностей учнів. Творчість стимулює їхні інтереси, розвиває мислення та дослідницьку активність. Наприклад, в рамках вивчення пам'ятки «Слово про похід Ігорів» можна створити проблемну ситуацію «з здивуванням».

Щоб підтримати інтерес, можна розглянути особливості та таємниці твору, порушити питання про авторство та його невідому постать. Запропонувати учням обговорити суперечливі факти та версії науковців, а також висунути питання про можливість розкриття таємниці протягом уроку.

Під час опрацювання літопису «Повість минулих літ» вчитель-практик Н.М. Петрунко пропонує учням відповіді на наступні питання:

- *Який народ мешкав на території заснування Києва?*
- *Завдяки чому гори навкруги Києва дістали свої назви?*
- *Як літописець описує Кия? Знайдіть цитату в тексті.*
- *Чи був Олег завойовником? Обґрунтуйте свою думку,*
- *Як йому вдалося завоювати Київ?*
- *У чому полягала відмінність між християнською мовою та язичницькою?*
- *Навіщо Ольга похрестилася? Як це її характеризує? Чи підтримав її син нову віру? [27].*

Мандри картинною галереєю – це метод навчання, який може бути дуже ефективним для вивчення української літератури. Цей метод передбачає використання мистецьких картин, ілюстрацій, репродукцій та інших візуальних матеріалів для ілюстрації та візуалізації текстів літературних творів.

Переваги цього методу:

– Метод дозволяє учням бачити та відчувати події, образи та атмосферу текстів літературних творів. Візуальні матеріали допомагають створити зв'язок між текстом та конкретними образами.

– Учні можуть порівнювати ілюстрації зі своїми власними уявленнями про текст та обговорювати різницю між тим, як вони уявляли собі сцени та як вони зображені на картині.

– Для багатьох учнів деякі літературні тексти можуть бути складними для розуміння. Візуальні матеріали можуть допомогти зрозуміти складний сюжет або образи.

– Мистецтво та ілюстрації можуть допомогти учням познайомитися з культурними та історичними аспектами, що важливі для розуміння тексту.

Наведемо приклад вправи, розроблені О. Міщенко, для учнів 9 класу при вивченні української літератури [23]:

Вправа: Мандри картинною галереєю.

Сьогодні ми вивчатимемо видатний епічний твір, який розповідає про подвиги та подорожі полку князя Ігоря Святославича. Давайте подивимося на картини, які ілюструють ключові моменти цього епічного оповідання.

Запитання: *Як автор ілюстрацій використав колір для передачі глядачеві настрою героїв, передчуттів, ставлення до подій?*

Отже, за допомогою таких завдань, учням краще розуміти і відчувати події та емоції, описані в «Слові о полку Ігоревім». Ця галерея надає можливість поглибити розуміння великого епосу та подорожувати разом з героями через сторінки історії та літератури.

Узагальнюючи вищенаведений аналіз, важливо підкреслити, що для того, щоб навчити школярів сприймати давню українську літературу як

самостійне художнє явище, вчителеві потрібно вдаватися до творчих пошуків, застосовувати у роботі нові технології навчання. Передовий досвід вчителів-новаторів дозволяє розширити можливості вивчення давніх текстів, роблячи цей процес захоплюючим та надихаючим для учнів. Він допомагає зберегти і популяризувати культурну спадщину та важливі цінності, які містяться у цих текстах.

Висновки до розділу 2

Узагальнюючи вищенаведене, треба відмітити, що вивчення давньої літератури в школі допомагає учням розширити свій культурний горизонт, розвиває аналітичні та критичні навички, розуміння мови та мистецтва. Воно також сприяє формуванню почуття гордості за власну культурну спадщину та збагачує літературні знання учнів.

Розуміння текстів давнього письменства, сприймання їх як самостійного художнього явища вимагає вдумливого учня, який має естетичний досвід, а тому може розпізнати у давньоукраїнських текстах автохтонний колорит літературної творчості.

Роль вчителів-новаторів у вивченні давньої української літератури надзвичайно важлива. Вони допомагають створити актуальні та цікаві підходи до навчання, що сприяють зростанню інтересу учнів до цього важливого аспекту культурної спадщини.

Вчителі розробляють нові методики, спрямовані на полегшення розуміння стародавньої мови та літературних концепцій. Наприклад, вони можуть використовувати сучасні аналогії та порівняння, щоб пояснити складні поняття і зробити тексти більш доступними. Вчителі допомагають учням розуміти історичний та культурний контекст, в якому були створені давні тексти. Вони можуть вивчати історію, мистецтво, музику та інші аспекти культури того часу, що допомагає краще розуміти тексти.

Вчителі-новатори висловлюють зацікавленість та повагу до думок та інтерпретацій учнів. Вони стимулюють обговорення та дебати, дозволяючи учням розвивати критичне мислення та аналітичні навички.

Вчителі також допомагають учням розвивати індивідуальний підхід до вивчення давніх текстів. Вони можуть надавати додаткову літературу, ресурси або завдання для тих, хто бажає глибше вивчити певний аспект.

Таким чином, досвід вчителів-новаторів полягає в тому, щоб зробити вивчення пам'яток давнього письменства захоплюючим та важливим для учнів, розвиваючи їхню критичну мисленність, творчість та розуміння національної спадщини.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1 Проблемні питання шкільного вивчення давньої української літератури

Збереження та повага до спадщини попередніх поколінь, як матеріальної, так і духовної, є важливим аспектом формування самоідентифікації будь-якого народу. У контексті духовного оновлення, мистецтво слова в літературі виступає як «потужний засіб, який переносить духовну енергію та передає загальнолюдські та національні цінності від покоління до покоління. Вона культивує ці цінності у людській душі, відзначаючись особливим значенням у цьому процесі» [30, с. 26].

У сучасному світі стає актуальним повернення гуманітарним дисциплінам, зокрема літературі, провідної ролі у навчально-виховному процесі. Особливу вагу отримує вивчення давньої української літератури, яка визначається як одна з найбагатших і найдревніших у слов'янському світі. Інтеграція її до сучасного духовного світу стає актуальною, сприяючи розкриттю образів давніх творів у повноті й глибині, а також викликаючи в людях асоціації з красою й невмирущістю. Це відзначає важливість розуміння витоків кожного предмета, починаючи з осмислення його корінь.

Однією з основних проблем вивчення давніх пам'яток на уроках літератури є недостатня увага до естетичного аспекту творів. Шкільна програма, яка акцентується виключно на пізнавальних та морально-виховних аспектах, може ускладнювати повне розуміння й оцінку краси та художньої цінності давніх літературних творів.

По-перше, відсутність належного наголосу на естетичних аспектах може призвести до того, що учні не зможуть повноцінно оцінити майстерність

письменника, його стиль, образотворчість та техніку написання. Естетичний аспект важливий для формування художньої грамотності та розвитку смаку до високої літератури.

По-друге, вивчення лише пізнавальних та морально-виховних аспектів може зробити уроки літератури менш привабливими для учнів. Важливо підтримувати їхній інтерес, залучаючи їх до розуміння краси слова та емоційного відгуку до літературних творів.

По-третє, недостатня увага до естетичного аспекту може призвести до знецінення літературної спадщини, покладаючи акцент лише на її «полезності» або "навчальності". Література має бути розглядана не лише як засіб передачі певних знань, але й як мистецтво, яке надихає та розширює світогляд.

Відомий український письменник В. Шевчук висловлює переконання, що основним завданням педагога є навчання школярів естетично реалізовувати історичні пам'ятки в контексті художнього сприймання. Він підкреслює важливість формування учнівського естетичного досвіду та навичок глибокого проникнення в зміст прочитаного. За словами В. Шевчука, «важливо вивчати поетику тексту та враховувати зміни, які відбулися в суспільно-історичному житті від моменту створення давньої пам'ятки до її рецепції читачем» [44, с. 7].

Таку саму точку зору висловлює український літературознавець П.В. Білоус. Вчений додає, що словесні твори минулого мають естетичне значення лише тоді, коли читач може їх естетично реалізувати у художньому сприйманні. П. В. Білоус підкреслює, що «естетичний досвід читача є вирішальним, оскільки він створює необхідну базу для осмислення поетики тексту та формування естетичного відгуку, незважаючи на століття, що розділяє момент створення твору та його сприймання читачем» [5, с. 127].

Проникнутися почуттями та думками людей, які існували кілька століть тому, уявити їхні захоплення та пристрасті, податися їхнім шляхом пошуку – завдання вельми складне, а часом і непосяжне.

Тому історичні пам'ятки давньоукраїнської літератури, на наш погляд, не завжди викликають інтерес у широкого читача.

Сучасний читач має художнє сприйняття, сформоване в зовсім іншому історичному й естетичному середовищі, порівняно з давніми часами. Внаслідок цього літературні твори минулого можуть викликати у сучасного читача, максимум, спокійне сприйняття подій того часу та почуття поваги до персонажів і державності.

До недавнього часу в ставленні до літературних творів минулого переважала методологія позитивістської філології та історичний підхід, які спрямовувалися на побудову «розмови з минулим» за допомогою традиціоналізму та актуалізму. Однак виявилася обманливість таких інтерпретацій давніх творів, і це в першу чергу обумовлено переконанням, що їх можна повністю зрозуміти історично, звертаючись до джерел і використовуючи «документи» епохи. Також існувала спроба осмислити їх естетично шляхом безпосереднього входження в текст, припускаючи, що естетична цінність є вічною, тобто справжнє художнє слово має вічну цінність.

Однак знання та розуміння літературних пам'яток минулого стали необхідними і важливими. Це не просто бажано, але обов'язково необхідно для того, щоб уникнути повторення гірких помилок та прорахунків, які призвели до забуття власних корінь та кризи в науці, культурі, моралі і освіті. Здобутки давнього українського письменства потребують нового осмислення та глибокого осягнення для того, щоб їх вплив став можливим фундаментом для подальшого розвитку.

Прагнення відновлення та збагачення знань про вітчизняну культуру, літературу та мистецтво минулого призвело до активізації пошуків у сфері змісту, форм та методів навчання і виховання в школі. Завдання, які нині є важливими, включають відновлення історичної пам'яті, виховання національної самосвідомості та утвердження національної гідності молодших громадян незалежної України.

Ці завдання не можуть бути вирішені без наполегливого і систематичного вивчення пам'яток давнини, що є основним джерелом знань про минуле нашого народу.

Для того щоб учні могли розуміти твори давнього письменства, аналізувати їх та отримувати естетичне відчуття від прочитання, важливо вчити їх глибоко проникати у художню структуру твору. Розвиток цієї навички дозволить учням не лише отримувати інформацію, але й розкривати глибину та красу літературних творів давнини, роблячи їх більш доступними та цінними для сучасної освіти.

Літературознавець В. Соболю підкреслює важливість уважного вивчення творів, що з'явилися у віддалену давнину, та закликає учитися пильніше читати їхні рядки. Відзначаючи, що образи, мотиви та сюжети, сформовані в найдавніших творах, перейшли у класичну та сучасну літературу, він підкреслює, що саме в цій сивій давнині формується знакова система вітчизняної словесної культури.

Література давнини має значення не лише як передісторія літературного процесу, але й як самостійне художнє явище. Вона розширює сферу людських інтересів і уподобань, привносить незвичайні та нетривіальні форми художнього мислення. Літературні твори давнини відзначаються властивою їм духовною цінністю, яка робить нас уважнішими до скарбів людської мудрості [36]. Таким чином, вивчення та розуміння літературної спадщини минулого сприяє нашому духовному збагаченню.

Як відмічає В. Шевчук, «завданням педагога є навчити учнів «естетично реалізовувати пам'ятки давнього письменства в художньому сприйманні», формувати у них естетичний досвід та навички глибокого проникнення у зміст прочитаного. Педагог повинен також навчити їх розуміти поетику тексту та відслідковувати зміни, що відбулися в суспільно-історичному житті від моменту створення літературної пам'ятки до її сприймання читачем» [44, с. 17].

На нашу думку, естетичне відчуття та переживання викликаються у тих, хто цікавиться мистецтвом художнього слова. Естетичні переживання розглядаються як не лише спонтанна емоція чи катарсис, але й як проникнення у художню структуру твору, розуміння та впізнавання її. Автор вказує, що словесні твори давнини мають естетичний потенціал, який може бути реалізований через художнє сприймання читача.

Наприклад, у «Повісті минулих літ» значна увага приділяється розгляду естетичних особливостей мистецтва та традицій народу. Цей твір оцінюється як виразно естетичний, а літописець відзначається не лише досконалим смаком, але і чіткими поглядами при описі художніх аспектів храмів, споруд, костюмів, ігор та вчинків князів і дружинників.

Аналізуючи естетичні ідеї «Повісті минулих літ», так і при дослідженні інших історичних джерел, дослідники завжди підкреслюють взаємозв'язок естетичного та морально-психологічного, що відображає особливості розуміння досконалості гармонії на Київській Русі.

У випадку «Слова про Ігорів похід» у контексті історії естетичної думки важливо відзначити, що естетичні враження в цьому творі базуються на народно-фольклорних традиціях. Кожен образ у творі виконує значущу емоційну функцію. Здійснюється єдність зображення естетичних основ природи з довершеністю естетично-морального світу людини в «Слові про Ігорів похід». Це свідчить про те, як у творчості того часу вдається виражати і взаємопоєднувати різноманітні аспекти естетичного та морального досвіду, поглиблюючи розуміння краси і гармонії в культурі Київської Русі.

Отже, вважаємо, що вивчення давніх пам'яток повинно базуватися на естетичному аспекті, апелюванні до художності творів. Для вирішення цієї проблеми важливо переглянути шкільні програми та включити в них естетичний аспект вивчення давніх пам'яток. Сучасні методики повинні надавати можливість учням розглядати літературу як мистецтво, розвивати їхні естетичні смаки та стимулювати креативне мислення. Збалансоване

підход до вивчення літератури дозволить формувати глибоке розуміння та апреціацію художнього слова.

Інша проблема – акцент на християнстві та біблійних мотивах у процесі аналізу та вивчення давніх творів XI–XV століть. Ця тенденція може викликати обгрунтовані зауваження, оскільки вона недостатньо враховує множинність та різноманітність культурного життя та літературної творчості того періоду.

Початок другого тисячоліття української літератури, зокрема XI–XV століть, визначався багатством тематик, стилів та жанрів. Написані в цей період твори віддзеркалюють не лише вплив християнства та біблійних мотивів, але і інші аспекти культури, такі як народні перекази, героїчні епопеї, фольклорні елементи та зображення природи. Вивчення давньої літератури повинно бути більш всебічним, адаптуючись до різноманіття тематичних та культурних нюансів того часу.

П. Білоус висловлює свою критику стосовно методів викладання української середньовічної літератури XI–XV століть в школі. За його словами, «навчальна програма здебільшого обмежується темами хрещення Русі та Біблії». Щодо хрещення, автор вважає, що цю тему краще викладати історикам, а Біблію слід вивчати в рамках курсу зарубіжної літератури. Він вказує, що Біблія не відноситься до української літератури і, навіть з урахуванням її важливості, вона мало вплинула на давню українську літературу. Крім того, він зауважує відсутність перекладних творів, за винятком Біблії, у рубриці «Перекладна література» [44, с. 18].

Проблемою стає не лише акцент на християнстві, але і відсутність адекватного врахування та підкреслення інших важливих аспектів. Вивчення культурного контексту, що включає народні вірування, святкування, мистецтво та соціальні тенденції, допоможе відтворити повну картину тогочасного життя.

У подальших дослідженнях літературознавці та педагоги повинні намагатися виправити цю диспропорцію, акцентуючи увагу на

різноманітності культурних виявів та літературних творів XI–XV століть. На наш погляд, тільки широкий та різнобічний погляд на давню українську літературу може відобразити багатогранність її спадщини та відкрити нові горизонти для дослідження та освіти.

Наступна проблема, на нашу думку, пов'язана з відчуженістю сучасного читача від реалій того часу, які описані в творі. Сучасне художнє сприйняття сформоване в іншому історичному та естетичному середовищі, що створює значні труднощі в правильному розумінні та інтерпретації літературних творів минулого.

Існує важливий аспект, який варто враховувати, а саме відмінність історичних та естетичних умов формування сучасного читацького смаку від того, яке існувало в давнину. Сучасний читач, поглиблюючись у текст давнього твору, часто має складнощі у сприйнятті та осмисленні культурних, соціальних та моральних реалій того періоду. Історичний контекст, який давав сенс і значення подіям та персонажам, може бути втрачений або спотворений через призму сучасного розуміння.

Особливо це стосується вивчення давньої української літератури, яка є важливим компонентом національної культурної спадщини.

На наш погляд, процес вивчення української давньої літератури може стати більш цікавим та захоплюючим для школярів, якщо у навчальну програму включити різноманітні твори різних жанрів та тематик. Це дозволить учням отримати більш повне уявлення про життя, культуру, релігійні та моральні цінності того періоду, а також дозволить їм досліджувати різноманіття мови та стилів.

Таким чином, при вивченні української середньовічної літератури важливо приділяти увагу не лише релігійним аспектам, а й соціальним, культурним, побутовим та фольклорним реаліям того часу. Включення різноманітних творів, таких як епічні пісні, лірична поезія, різноманітні легенди та оповіді, допоможе учням усвідомити широкий контекст та багатозарову природу того історичного періоду.

Для подолання цієї проблеми також необхідно використовувати інтердисциплінарний підхід, який поєднує знання з історії, мовознавства, антропології та інших наук, щоб розкрити контекст і відновити значення творів. Важливо розвивати освітні програми, які сприяють формуванню у читачів навичок історичного та культурного розуміння, щоб вони могли краще усвідомлювати та цінувати давні твори в їхньому первісному контексті.

Загалом, для вирішення цих проблем важливо впроваджувати сучасні методики викладання, розширювати перелік вивчених творів, створювати доступні та цікаві навчальні ресурси, а також акцентувати на зв'язках між літературою та історією. Це допоможе стимулювати інтерес учнів до давньоукраїнської літератури та розвивати їхні навички критичного мислення та аналізу.

Для вирішення цієї проблеми можна запропонувати такі шляхи:

Збалансований підхід у програмі: Розробка більш збалансованих програм, які охоплюють як пізнавальний та морально-виховний аспекти, так і естетичну складову. Це може включати розширення уроків, присвячених аналізу стилістичних засобів, мовної краси та художнього вираження у літературних творах.

Активна методика викладання: Використання активних методів навчання, таких як обговорення, творчі завдання, групова робота тощо, щоб стимулювати учнівське сприйняття естетичних аспектів літератури.

Додаткові ресурси та матеріали: Використання додаткових ресурсів, які спрямовані на вивчення естетичної сторони літературних творів. Це можуть бути відеоуроки, аналітичні статті, мультимедійні матеріали тощо.

Залучення сучасних підходів: Використання сучасних технологій, таких як інтерактивні вправи, віртуальні екскурсії до місць пов'язаних із подіями творів, відеоматеріали для наглядності, фрагменти художніх фільмів.

Курси з літератури в позашкільний час: Створення позашкільних курсів або гуртків, спрямованих на вивчення естетичного аспекту давніх творів, що доповнюватимуть шкільну програму.

Забезпечення більш комплексного підходу до вивчення літератури допоможе учням краще розуміти та цінувати як культурну спадщину, так і художню цінність літературних творів.

Таким чином, проблеми вивчення давніх пам'яток на уроках літератури у шкільній програмі дійсно наявні. Часто програми з літератури в старших класах зосереджуються на пізнавальних та морально-виховних аспектах, зокрема на аналізі змісту та вченні моральних цінностей, вкладених у літературні твори. Однак естетичний аспект, який охоплює красу мови, стилістичні прийоми, поетичні засоби та художню цінність текстів, часто залишається на другому плані. Це може призвести до втрати цінної можливості розвивати учнівське розуміння та осмислення естетичної цінності літературних творів. Естетичний аспект дозволяє учням глибше відчутти магію мови, відчутти художню виразність та красу літературних шедеврів.

3.2 Перспективи вивчення давньої української літератури у Новій українській школі

У контексті сучасних трансформацій в освітній системі України, питання вивчення давньої української літератури набуває особливого значення. Нова українська школа, спрямована на глибинну модернізацію навчального процесу, відкриває перед вчителями та учнями нові перспективи в осмисленні та вивченні літературних традицій минулого.

В новій шкільній програмі вивчення давньої української літератури повинно передбачати не лише розгляд окремих творів, але і системний підхід до історії та культури того часу. Інтеграція історичного та культурного контексту дозволить учням краще розуміти життя, цінності та світосприйняття наших предків.

Важливим є розширення переліку вивчених творів різних жанрів та епох. Залучення епічних, ліричних, драматургічних та фольклорних творів

дозволить учням отримати більшовідомий погляд на духовну спадщину України.

П. Білоус пропонує розглянути наступні аспекти у вивченні української середньовічної літератури [2, с. 17]:

1) ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

- Визначення чи це «давньоруська» чи «давньоукраїнська» література?
- Походження Руської землі: розгляд можливих шляхів.
- Вплив Візантії та язичництва на розвиток літератури.
- Виникнення письма на Русі: історія та вплив.
- Питання про трансплантацію чи творче засвоєння літературних традицій.
- Етапи формування жанрової структури.
- Особливості мови у давніх літературних творах.

Автор, посилаючись на матеріал монографії «Зародження української літератури» (Житомир, 2011) [3]; підручник «Історія української літератури XI–XVIII ст.» (К., 2009) [4], вважає цю тему ключовою для розуміння початків українського художнього слова.

2) «ПОВІСТЬ МИНУЛИХ ЛІТ».

П. Білоус рекомендує включити до вивчення літератури летописи, цікаво оброблені художні сюжети, зокрема [2, с. 14]:

- Події, пов'язані із помстою княгині Ольги древлянам;
- Цикл оповідок про введення князем Володимиром християнства (хрещення Русі);
- Сюжет про вбивство Святополком своїх братів Бориса та Гліба;
- Події битви Ярослава (Мудрого) з Святополком на Альті (1019 р.);
- Опис поєдинку Мстислава з Редедею (1022 р.);
- Повстання у Києві у 1068 р.;
- Опис нашествия половців на Русь у 1093 р.;
- Сюжет про осліплення Василька Ростиславича (1097 р.) та інші події.

Повністю погоджуємося з рекомендаціями П. Білоус, адже розгляд цих сюжетів дозволить учням отримати представлення про історичну белетристику, яка фактично зароджувалася уже в першому нашому літописі.

3) КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК.

Патерик представляє собою важливу пам'ятку, яка відзначається більшою характерністю для української середньовічної літератури, ніж «Слово про Ігорів похід». В цих оповіданнях про монахів Києво-Печерського монастиря, що володіють жанровими ознаками новели, присутні символіка та образи, які надають їм особливого колориту та багатоголосного звучання.

За словами П. Білоуса, «багато з цих новел мають виразні художні риси, захоплюють читача за допомогою цікавих сюжетів та живописних персонажів. Крім того, кожна новела стикається з загальнолюдськими (і християнськими) питаннями, філософськими ділемами та висуває на порушення моральних цінностей» [2, с. 15].

Щодо шкільної програми, вчений рекомендує включити захопливі сюжети про:

- Золотий пояс Шимона (перші три оповіді патерика);
- Прохора-чорноризця (або Лободника) (оповідь 31);
- Святого блаженного Агапіта, безкорисливого лікаря (оповідь 27).

На мій погляд, питання та обговорення цих новел може виявитися захопливим як з точки зору давніх реалій, так і з позиції художньої складності.

Слід відмітити, що українське літературознавство сьогодні має вагомі здобутки у вивченні давнього письменства, які дають змогу говорити про якісно новий етап розвитку літературознавчої науки.

На нашу думку, особливу увагу слід приділити працям відомої дослідниці у галузі давньої літератури, професорки В. Соболю: педагогічний посібник «З глибини віків. Вивчення давньої української літератури в школі» для вчителів [33] та збірник наукових статей із давнього письменства [37].

Авторка посібника «З глибини віків...», В. Соболю, пропонує унікальний метод роботи, який ґрунтується на тісній взаємодії вчителя та учня. Посібник

організований у формі подорожей, кожна з яких приурочена до певної теми. Матеріал представлений відповідно до тем і питань, що входять до шкільної програми, з врахуванням часового обсягу, призначеного для кожної теми.

Книга складається з двох розділів: «Українська середньовічна література» з шістьма подорожами і «Література Ренесансу і Бароко» з десятьма подорожами.

Перша подорож першого розділу, «Давньоруська література», присвячена загальному оглядові цього періоду. Тут авторка, аналогічно до П. Білоуса, розглядає питання використання термінів «давньоруський», «києворуський» чи «українське Середньовіччя». Важливим є той факт, що В. Соболев визначає цей період як суто український.

Кожна подорож завершується двома значущими моментами для вчителя. По-перше, ставиться ряд питань для закріплення матеріалу. По-друге, надається перелік наукової, науково-популярної та художньої літератури для організації книжкової виставки, яку авторка пропонує проводити на уроках.

Друга подорож – «Біблія – визначна пам'ятка світової літератури», має іншу структуру порівняно з першою. Якщо перша базується на розповіді вчителя, то друга акцентується на діалозі між вчителем та учнями. У цьому процесі вчитель викладає матеріал і відповідає на питання учнів, зробивши засвоєння інформації легким та динамічним. Важливо, що значення Біблії для української літератури контекстуалізується у загальному духовному обличчі нації.

Третя подорож, «Оригінальна давньоруська література», розпочинається з аналізу перекладної літератури та її впливу на формування оригінальної. Структура уроку побудована у формі діалогу, в якому вчитель використовує як книжковий матеріал, так і фото, зокрема – скульптурне зображення Нестора-літописця. Це робить процес навчання різноманітним, а візуальний матеріал полегшує сприйняття учнями текстів. Застосування цитат з текстів є доречним.

Четверта подорож, «Іларіон Київський. «Слово про Закон і Благодать»», організована у формі вікторини, де В. Соболю пропонує перелік запитань-відповідей. Важливим є те, що авторка відзначає ритмомелодіку твору і подає його уривки, перекладені поетично. Знайомство з ораторсько-проповідницькою літературою Київської Русі завершується конкурсом на кращого юного філолога.

П'ята та шоста подорожі присвячені «Слову о полку Ігоревім». У цих уроках вчитель пропонує учням провести конкурс на кращу книжкову виставку, включаючи завдання не лише щодо підбору матеріалу, але й щодо його аналізу та коментування. Розгляд твору здійснюється комплексно, включаючи аналіз історичної основи, порівняння літописної оповіді з поемою, характеристику образів, жанру та проблему авторства.

В своєму посібнику В. Соболю відзначає, що «ключовим для сучасного уроку є спільна діяльність учителя та учнів, називаючи такі уроки уроками вчителів-майстрів» [35, с. 69]. Зокрема, авторка акцентує увагу на вивченні давньої української літератури. Її книжка відзначається цінними порадами для вчителя щодо різноманітних та захоплюючих методів роботи з учнями, надаючи вказівки, як стимулювати інтерес учнів та виробити в них любов до давнього письменства.

На нашу думку, в українському літературознавстві робота В. Соболю є цінною, оскільки вона пропонує учителям цікаві та різноманітні підходи до роботи з учнями, спрямовані на розвиток їхнього інтересу до української давньої літератури. Авторка вказує, що «подорож у світ давнього письменства лише починається і її необхідно розглядати як велику можливість ознайомити учнів із величезним, багатоплановим літературним доробком минулого, який складається з поетичних, драматичних та прозових творів. Все це формує літературне панно з яскравими кольорами, відтінками і тонами, що витворюють твори різних жанрів» [35, с. 212]. Авторка висловлює побажання підтримувати та вивчати кожен крок на шляху дослідження давньої

української літератури, оскільки він є важливим фактором в формуванні життєздатності Української Держави.

Таким чином, В. Соболю у своєму дослідженні розглядає специфіку українського письменства через призму соціоісторичних, соціокультурних та соціоментальних вимірів, покладаючи акцент на ментальні структури, які виявляються як постійні коди української екзистенції. Її підхід вирізняється тим, що він охоплює широкий спектр аспектів, а не обмежується лінгвістичними чи топонімічними ознаками.

Отже, навчальний матеріал з давньої української літератури, який є дуже далеким для читачів-підлітків, та фрагментарний характер тем і понять історико-літературного характеру можуть становити виклик для вчителя під час роботи з цим курсом. Проте, з метою навчання школярів сприймати давню українську літературу як самостійне художнє явище, вчителю необхідно вдаватися до творчих пошуків та застосовувати інноваційні технології навчання.

Однією з ключових особливостей вивчення давньої української літератури є віддаленість часу та культурного контексту, що може викликати втрату інтересу з боку учнів. Вчителю важливо використовувати творчі методи та підходи, які здатні зробити навчання цього матеріалу цікавим та доступним для підлітків.

Різноманітні методи навчання, такі як інтерактивні уроки, літературні вікторини та творчі проекти, сприятимуть активній участі учнів у навчальному процесі.

Інтеграція сучасних технологій у вивчення давньої української літератури зробить навчальний процес цікавішим та ефективнішим. Використання віртуальних музеїв, онлайн ресурсів та інтерактивних додатків допоможе учням глибше вникнути в контекст тогочасного життя та літературних подій.

Нова українська школа має надавати підґрунтя для розвитку критичного мислення та творчих здібностей. Вивчення давньої української літератури має

сприяти формуванню у учнів аналітичного погляду на тексти, стимулюючи їх до самостійного осмислення ідей та творчого висловлення.

На нашу думку, ефективним буде застосування різноманітних методів навчання під час уроків з вивчення давніх українських літературних пам'яток. Серед цих методів можна виділити «мозковий штурм», роботу в парах (трійках), дискусії, «навчальну співпрацю», парламентські слухання, «дерево рішень», моделювання конкретних ситуацій та метод асоціацій.

Також буде доцільним представляти учням для позакласного читання естетично довершені, художньо наснажені твори різних літературних родів та жанрів. Велику увагу слід приділити роботі над термінологічним апаратом. На нашу думку, вивчення пам'яток давнього письменства повинно базуватися на принципах інтегративного підходу до навчання.

Для вивчення пам'яток давньої української літератури можна використовувати різні форми проведення уроків, такі як урок-конкурс, урок-подорож, урок-конференція, літературна дегустація, урок-диспут тощо. Учнім буде цікаво взяти участь у ролі літературних критиків, висловивши свої думки щодо прочитаного та маючи можливість самоствердитися через обговорення власних переконань.

Важливо, щоб кожен учень відчував свою причетність до високого мистецтва та отримував насолоду від спілкування з ним, а також відчував потребу замислитися над вчинками героїв літературних творів.

Підготовка до практичних занять передбачає організованість та зосередженість. Текст пам'ятки повинен слугувати фундаментом для аналізу твору та засвоєння фонових знань. З метою надання повної відповіді на сформульоване питання, необхідно детально прочитати текст, ретельно опрацювати всі джерела основної літератури та вивчити додаткову літературу. Під час розгляду матеріалу з теми, учень повинен сформулювати власну думку, яку слід викласти логічно та аргументовано, а також визначити аспекти подальшого вивчення проблеми.

До кожного практичного заняття слід додавати завдання, спрямовані на глибоке проникнення в художню тканину твору, розуміння контексту епохи його написання. Завдання, що передбачають конспектування джерел, мають вимагати від учня вміння виділяти головне і фіксувати думку вченого. Творчі роботи мають сприяти задіяння емоційного та естетичного рівнів сприйняття учнів і допомагати виявити своєрідність давньої літератури.

Успішне проведення практичних занять передбачає повне опрацювання матеріалу учнем та активність на занятті. Комплексна оцінка за всю сесію та введення заохочувальних балів за доповіді, ілюстрації та виготовлення наочності підтримують активність учнів.

Отже, вивчення давньої української літератури у Новій українській школі має великі перспективи. За умови комплексного підходу, широкого спектру вивчених творів та використання інноваційних методів, це може стати не лише обов'язковою частиною навчального процесу, а й джерелом невичерпного натхнення для учнів у їхньому власному творчому розвитку.

Висновки до розділу 3

Аналіз проблем шкільного вивчення давньої української літератури дозволив нам виявити ряд важливих аспектів.

Однією з основних проблем вивчення давніх пам'яток на уроках літератури є недостатня увага до естетичного аспекту творів. Шкільна програма, яка акцентується виключно на пізнавальних та морально-виховних аспектах, може ускладнювати повне розуміння й оцінку краси та художньої цінності давніх літературних творів.

Інша проблема – акцент на християнстві та біблійних мотивах у процесі аналізу та вивчення давніх творів XI–XV століть. Ця тенденція може викликати обгрунтовані зауваження, оскільки вона недостатньо враховує множинність та різноманітність культурного життя та літературної творчості того періоду.

Ще однією проблемою є відсутність належного інтересу до давньоукраїнської літератури серед учнів. Ця проблема може бути пов'язана із застарілими методиками викладання, відсутністю сучасних підходів та зв'язків із сучасністю.

Для вирішення цих проблем важливо впроваджувати сучасні методики викладання, розширювати перелік вивчених творів, створювати доступні та цікаві навчальні ресурси, а також акцентувати на зв'язках між літературою та історією. Це допоможе стимулювати інтерес учнів до давньоукраїнської літератури та розвивати їхні навички критичного мислення та аналізу.

Важливим етапом в удосконаленні вивчення давньої української літератури є також створення нових наукових підходів та методологій, які враховуватимуть специфіку цього періоду. Додатково, впровадження інновацій у підготовку вчителів, розробка сучасних підручників та навчальних матеріалів є важливими завданнями для подальшого розвитку цього напрямку.

ВИСНОВКИ

Отже, узагальнюючи проведене дослідження, можна визначити, що література періоду Київської Русі залишається маловивченою, і наукові розвідки, присвячені вивченню художності середньовічних творів, є актуальними. «Повість врем'яних літ» та «Слово о полку...» виступають важливими свідченнями української літературної традиції, не лише розповідаючи про минулі героїчні події, але й містячи філософські роздуми про світове розмаїття та красу.

Ці літературні пам'ятки знаходяться на перетині двох епох, об'єднуючи риси минулого та майбутнього культур. Вони служили прикладом для багатьох наступних літописів і визначали своєрідний політичний та літературний стандарт.

Вивчення давньої української літератури на сьогоднішній день залишається викликом, зумовленим особливістю матеріалу. Розуміння творів середньовіччя є складним завданням для учнів, і література, зокрема Київської Русі, потребує переосмислення та дослідження нових аспектів.

Вчителям ускладнюється підготовка до уроків, присвячених письменству Київської Русі, через відставання літературознавства та історії в цьому напрямку. Проте вже зараз визначається роль давньоруської культури для української літератури, а отже, потрібно нове розуміння та дослідження феноменів цього періоду.

Таким чином, вивчення давньої літератури вимагає створення комплексної наукової методології, яка враховуватиме її специфіку. Це передбачає нові підходи, трактування та розуміння, враховуючи важливість виховання учнівської любові до минулого та формування національно-патріотичних почуттів на уроках вивчення пам'яток давньої літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтіна А.В. Українська література. Урок №13. *Особистий блог учителя української мови та літератури*. 13.10.2020. <http://alla-bahtina.blogspot.com/p/9.html>
2. Білоус П.В. Давня українська література: засіб пізнання і виховання чи мистецтво слова? *Слово*. 2/2017. С. 12-15. URL: <https://dyvoslovo.com.ua/wp-content/uploads/2017/02/2-0217.pdf>
3. Білоус П. Літературна медієвістика : вибр. студії : в 3 т. / Т. 1 : Зародження української літератури : монографія. Житомир : б.в., 2011. 374 с.
4. Білоус П. В. Історія української літератури XI-XVIII ст. 2-ге видання, стереотипне. Київ: «Академія», 2009. 376 с.
5. Білоус П. В., Білоус О. П. Українська література XI-XVIII ст. : навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 360 с.
6. Білоус П. В., Шинкарук В. Ф. Давня українська література: Практикум. Житомир, 2003. 164 с.
7. Власов В. Методика проведення практичних занять з історії України в 7-9 класа. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*, 2015/7–8. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/714775/1/%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B21.pdf>
8. Воробйова І. Історія розвитку проблемно-пошукових принципів у сучасній школі на уроках літератури. *Полілог: науково-публіцистичний збірник* / [гол. ред. О. Юрчук]. Житомир: Комунальне книжково-газетне видавництво «Полісся», 2022. Вип. 10. С. 12-17. <http://eprints.zu.edu.ua/35623/1/333%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%B3%202022.pdf>
9. Галета Я., Євдокимова О. Використання елементів інформаційних технологій на уроках української мови та літератури. *Наукові записки. Серія*

Педагогічні науки. Вип. 97. 2014. С. 71-74. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/53036425.pdf>

10. Горський В. Біля джерел. Нариси з історії філософської культури України. Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. 260 с.

11. Грушевський М. Про старі часи на Україні. Коротка історія України (вид. 1916). *Електронна бібліотека «Чтиво»*. https://chtyvo.org.ua/authors/Hrushevskiy/Pro_stari_chasy_na_Ukraini_Korotka_i_storiia_Ukrainy/

12. Давнє письменство як об'єкт вивчення історії української літератури. *Історія української літератури XI-XVIII ст.* URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history-literature-xi-xviii-age/1.php>

13. Демченко С., Сафонов Ю. Давня українська література (X–XVIII ст.): практикум: навч. посіб. Київ: Знання, 2013. 21 с.

14. Історія української літератури у дванадцяти томах. Т. 1. Давня література (X – перша половина XVI ст.). Київ: Наукова думка, 2014. 838 с.

15. Історія української літератури в 8 томах: Т. 1 : Давня література (XI - перша половина XVIII ст.) / В.П. Колосова [та ін.]. 1967. Т. 2 : Становлення нової літератури (друга половина XVIII - тридцять років XIX ст.) / Л.Є. Махновець [та ін.]. 1967. Т. 3 : Література 40-60-х років XIX ст. / М.Д. Бернштейн [та ін.]. 1968. Т. 4, кн. 1 : Література 70-90-х років XIX ст. / І.І. Басс [та ін.]. 1969. Т. 4, кн. 2 : Література 70-90-х років XIX ст. / О. Є. Засенко [та ін.]. 1969. Т. 5 : Література початку XX ст. / М.С. Грицюта [та ін.]. 1968. Т. 6 : Література періоду боротьби за перемогу соціалізму (1917-1932) / Б.С. Буряк [та ін.]. 1970. Т. 7 : Література періоду завершення будівництва соціалізму та Великої Вітчизняної війни (1933-1945) / Б.С. Буряк [та ін.]. 1971. Т. 8 : Література післявоєнного часу (1946-1967 рр.) / Д.Т. Вакуленко [та ін.]. 1971.

16. Калинець І. Геніальний твір невідомого автора. *Урок української*. 2002. № 4. С. 45–47.

17. Кличко Т. Урок «Слово о полку Ігоревім» як історико-літературне джерело (7 клас). *На Урок*. 2020. <https://naurok.com.ua/tema-slovo-o-polku-igorevim-yak-istorichne-dzherelo-158002.html>
18. Косарева Г. С. Робота Валерія Шевчука над перекладами давньої української прози та барокової поезії: форма художньої рецепції. *Давньосвіт Валерія Шевчука: художня рецепція старовинних літературних пам'яток*. С. 104-164. <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/monograf/66/5.pdf>
19. Лаврентіївський літопис [видання 1926-1928 років]. *Ізборник*. URL: <http://litopys.org.ua/lavrlet/lavr.htm>
20. Лаврик К.Ф. План-конспект уроку у 8-му класі з української літератури на тему «Слово о полку Ігоревім» з дидактичним матеріалом. *На Урок*. 2019. <https://naurok.com.ua/urok-slovo-o-polku-igorevim-130515.html>
21. Літописні оповіді. «Повість минулих літ». Відеоурок з української літератури 5 клас НУШ. *Youtube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=yKiw4_YZNR0
22. Мітюхіна Н.В. Самобутній характер пам'ятки давньої української літератури – «Слово о Полку Ігоревім» (9 клас). *На Урок*. 2019. <https://naurok.com.ua/samobutniy-harakter-pam-yatki-davno-ukra-nsko-literaturi-slovo-o-polku-igorevim-115007.html>
23. Міщенко О. Українська література 9 клас. Київ : Генеза, 2017. 258 с.
24. Мица І.І. Урок Інтерактивні вправи. *На Урок*. 2022. URL: <https://naurok.com.ua/urok-interaktivni-vpravi-304577.html>
25. Моління Данила Заточеника. *Ізборник*. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr33.htm>
26. Нестор Літописець Повість минулих літ. *Бібліотека української літератури УкрЛіб*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13465>
27. Новик О.П. Історія української літератури (давньої). Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 224 с.

28. Петрунько Н.М. «Повість минулих літ» - найдавніший літопис нашого народу. Значення для нащадків. Казкові та історичні мотиви літописних сюжетів. Любов руських князів до своєї землі, риси їхніх характерів. *На Урок*. 2019. URL: <https://naurok.com.ua/povist-minulih-lit-naydavnishiy-litopis-nashogo-narodu-znachennya-dlya-naschadkiv-kazkovi-ta-istorichni-motivi-litopisnih-syuzhetiv-98263.html>
29. Сивокінь Г. Давні українські поетики. 2-е вид. Харків, 2001. 168 с.
30. Сидоренко В. Науково-методичне забезпечення навчання української літератури в старшій школі: освітні виклики, сучасний стан і перспективи на майбутнє. *Українська мова і література в школі наук.-метод. журнал*. Київ, 2015. № 3. С. 26-35.
31. Скуратко Т.М. Специфіка шкільного прочитання пам'яток давнього письменства. *Актуальні проблеми лінгводидактики в сучасному освітньому середовищі: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю), 6 листопада 2020 року / за заг. ред. Г.І. Дідук-Ступ'як, Т.М. Миколенко, М.В. Пігур*. Тернопіль: Вектор, 2020. С. 162-165.
32. Сліпушко О. Література Києворуської держави (XI–XIII століття): актуальні проблеми сучасних студій. *Слово і Час*. 2007. №8. С. 14-18.
33. Словник української мови : в 11 т. : Т. 1 : А-В / ред. тому: П.Й. Горещкий та ін. Київ : Наук. думка 1970. 799 с.
34. Слово о плъку Игоревѣ, Игоря сына Святъславля, внука Ольгова. *Ізборник*. URL: <http://litopys.org.ua/slovo/slovo.htm>
35. Соболев В. З глибини віків. Вивчення давньої української літератури в школі. Посібник для вчителя. Кам'янець-Подільський, 2002. 212 с.
36. Соболев В. З глибини віків. *Віртуальна Русь*. URL: <https://www.vesna.org.ua/txt/sobolv/Sobol2.html>
37. Соболев В. 12 подорожей в країну давнього письменства. Донецьк, 2003. 156 с.

38. Стецьків О.Г. Презентація на тему: Князь Володимир (5 клас). *Всеосвіта*. URL: <https://vseosvita.ua/library/knaz-volodimir-5-lkas-417523.html>
39. Теоцентризм. *Словник.ua. Портал української мови та культури*. URL: <https://slovyk.ua/index.php?sword=%D0%A2%D0%95%D0%9E%D0%A6%D0%95%D0%9D%D0%A2%D0%A0%D0%98%D0%97%D0%9C>
40. Урок «Найпівнічніше місто України та музей «Слово про похід Ігорів» – Новгород-Сіверський. *Youtube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=wL7erngri0M&ab_channel=%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B8%D0%BF%D1%83%D1%82%D0%B5%D1%88%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B8%D1%8F
41. Уроки українською. НУШ. 5 клас. Літописне оповідання "Про хрещення Русі князем Володимиром". *Youtube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=f77tEauTBYE>
42. Фрагмент уроку «Слово про похід Ігорів» (8 клас). URL: https://www.youtube.com/watch?v=gGCQj3FVwBo&ab_channel=%D0%90%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%BE%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8%D0%B4%D0%BB%D1%8F%D0%97%D0%9D%D0%9E%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%82%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%8
43. Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Львів, 1986. Т.1. 348 с.
44. Шевчук В. Дорога в тисячу років. Київ: Радянський письменник, 1990. 216 с
45. Шевчук В. Як би я викладав уроки біблії в середній школі. *Слово і час*. Київ, 1991. № 1. С. 5–15.